

Fig. 1. Kirken set fra nordvest. KdeFL fot. 1986. - *The church seen from north-west.*

GOSMER KIRKE

HADS HERRED

Kirken, der muligvis var viet S. Theobald (s. 2764), hørte 1652¹ under domkapitlet i Århus, mens herredsbogen, der nævner, at $\dagger$ altersølvet var røvet 1659, 1661² anfører, at kirken tilhørte kongen. 15. september 1674 mageskiftede han med godsforvalteren på Åkær, den senere landkommissær Laurits Brorson, bl.a. Gosmer kirke, for ejendomme på Bornholm. Brorson havde 1665 købt Dybvadgård (i sognet) af Joachim Gersdorffs arvinger, og 1673 nævnes han som værge for Gosmer kirke³ (jfr. $\dagger$ alterbeklædning og $\dagger$ epitaf nr. 2). Efter Brorsons og hans kones død, henholdsvis 1681 og 1692, skødede ægteparrets tre ældste sønner og den ene svigersøn deres arvede andeler i kirken til dennes præst Ude Pedersen Kolding, der var gift med en af Brorsons døtre.⁴ 10. marts 1696⁵ afhændede Kolding kirken til Margrethe Gersdorff, enke efter Gregorius Rathlou. Foruden Rathlousdal i Odder sogn, hvor kirken tilhørte Rodsteenseje (s. 2519), omfattede Rathlous besiddelse den 1674 oprettede hovedgård Gersdorffs-

lund i Gosmer sogn, hvorfor det var nærliggende for Rathlousdals ejere at indrette sig gravkapeller i Gosmer kirke (nærmere beskrevet nedenfor, jfr. desuden torgel). Efter 1696 fulgte kirken Rathlousdal,⁶ der var stamhus 1749-1921 (jfr. $\dagger$ alterklæder, alterstager, $\dagger$ herskabspulpitur, torgel, $\dagger$ tårnmur, gravsten nr. 3), indtil den overgik til selveje 1. juli 1925.

En overgang var Gosmer *anneks* til Ørting, men med kongeligt brev af 30. juli 1579 fik præsten tilladelse til at flytte til anneksgården Præstholt i Gosmer, der da blev hovedsogn; 4. september 1655 resolverede kongen, at i stedet for Ørting skulle Halling »igen« være anneksogn (jfr. sygekalk og s. 2687).

I Gosmer sogn ligger *voldstedet* Bjørnkær samt *hovedgårdene* Dybvad og Gersdorffslund. Af voldsteder nævnes desuden Højby, Lindegård og Porsborg. Præstholt er muligvis identisk med Gosmersholm, hvis »nye bygninger« 1345 testamenteredes kirken af Peder Jensen af Nim, kannik i Lund og Århus.⁷

Fig. 2. Kirken set fra sydøst. NE fot. 1982. - *The church seen from south-east.*

Den store kirke ligger i landsbyens nordvestre hjørne og er rejst på en bank, således at den er synlig vidt omkring i det åbne landskab, der formes med lange, bløde kurver. Den skævt rektangulære kirkegård, der vist er lidt udvidet mod øst, *hegnes* på de tre sider med stengærder, der efter den første omtale 1615⁸ meldes oplagt og omsat adskillige gange. I beskrivelsen 1862⁹ siges ringmuren at være indtil to alen høj. På den fjerde side, sydsiden, der vender mod landsbyen, er der stengærde i øst. På den vestre del er opført en nyere, på indersiden kalket mur, hvis forside er forblændet med en lisén-delt skalmur i røde sten, udført efter synets ønske 1914.⁹ Der er to *indgange*. Hovedporten sidder midt på kirkegårdens sydside, ud for våbenhuset, og er måske jævnaldrende med kirkens ombygning i 1860'erne. Den er tredelt med sortmalede smedjernsgitterfløje mellem fire murede, ottekantede og hvidkalkede piller (fig. 3). Midt i østdiget er en fodgængerlåde, der i dag synes umotiveret. I sin tid ledte den ud til en sti, der over markerne nord om lands-

byen førte til præstegården (Præstholm), der ligger ensomt en lille fjerdingvej østpå.

I skellet øst for hovedporten strækker sig en nyere gulstenslænge (fig. 3), som forhen rummede *Gosmer hospital*. Med fundats af 17. april 1756 oprettedes denne institution af kirkeejeren Dorothea Sophie Schack for otte fattige i sognet, og 1831 opførte bygmester Quist fra Skanderborg en ny fløj.¹⁰ Vestligt i kirkegårdens sydside er 1904, ifølge årstal med jerncifre i sydgavlen, rejst et *ligkapel*, som fra 1985 fungerer som rum for materialer og redskaber. Det enkle hus i blank mur af røde sten med rundbuede vinduer og port i nordgavlen er mage til kapellet ved annekskirken i Halling (s. 2796). I en delvis nedgravet bygning bag en brudstensmur øst for hospitalet er 1985 indrettet toilet, graverrum og kirkens varmeværk.

Mest fremtrædende af kirkegårdens *beplantning* er en allé af otte linde mellem port og våbenhus, måske identisk med træer, der nævnes 1824.¹¹ Et par store elme markerer det sydvestre hjørne, mens træerne langs ringmuren

Fig. 3. Hospitalsbygningen og kirkegårdens hovedindgang set fra nordvest (s. 2748). KdeFL fot. 1986. - *Main entrance to the churchyard.*

overvejende er lind og ask. Et vældigt eksempel af sidstnævnte art kroner en lille høj i kirkegårdsskellet øst for hospitalet. Langs det nordre dige er der blomstrende buske, hvor der tidligere stod kastanier. 1817¹¹ var der næsten overalt småtræer, som »forhindrede gravenes opkastning«.

En bro af piksten forløber omkring kirken.

BYGNING

Som den står i dag, er kirken i hovedtræk et resultat af den »ombygning«, der gennemførtes i 1860'erne under ledelse af Vilhelm Tvede. Dette arbejde, som var et interessant udtryk for restaureringsidealer på den tid, da Viborg domkirke blev revet ned, er dog ændret i betragteligt omfang ved modernisering i 1960'erne. Kirken bevarer imidlertid i sin grundplan, og hvad angår væsentlige enkeltheder, det oprindelige anlæg i en sådan udstækning, at det ved beskrivelsen er fundet hensigtsmæssigt at gennemgå bygningen efter det sædvanlige skema, dvs. ændringerne i forrige århundrede behandles som et afsnit af den romanske bygnings historie til trods for deres indgribende karakter.

Kirken, der i sin oprindelige form må være rejst i årtierne før år 1200, består af kor med apsis og skib, samt en række yngre tilføjelser og ændringer: Antagelig i den sene middelalder blev der indbygget $\dagger$ hvælv i koret og rejst et $\dagger$ våbenhus foran syddøren, begge dele fjernet 1866-67 og for våbenhusets vedkommende erstattet af det nuværende. Tårnet, der gennemgribende fornyedes 1862-63, synes at være opført i reformationsårhundredet. I slutningen af 1600'rne indrettedes tårnrummet som gravkapel for familien Rathlou; ved midten af 1700'rne »istandsattes« rummet, og ved samme tid blev $\dagger$ våbenhuset ombygget. Omkring 1780 opførtes på skibets nordside et gravkapel for familien Schack-Rathlou. Et tilsyneladende meget beskedent $\dagger$ gravkapel for slægten Holstein-Rathlou føjedes 1846 til vestsiden af Schack-Rathlous tilbygning og sløjfedes få år efter. Ombygningen 1862-67 omtales nærmere nedenfor s. 2762.

Orienteringen har en mindre afvigelse mod syd.¹²

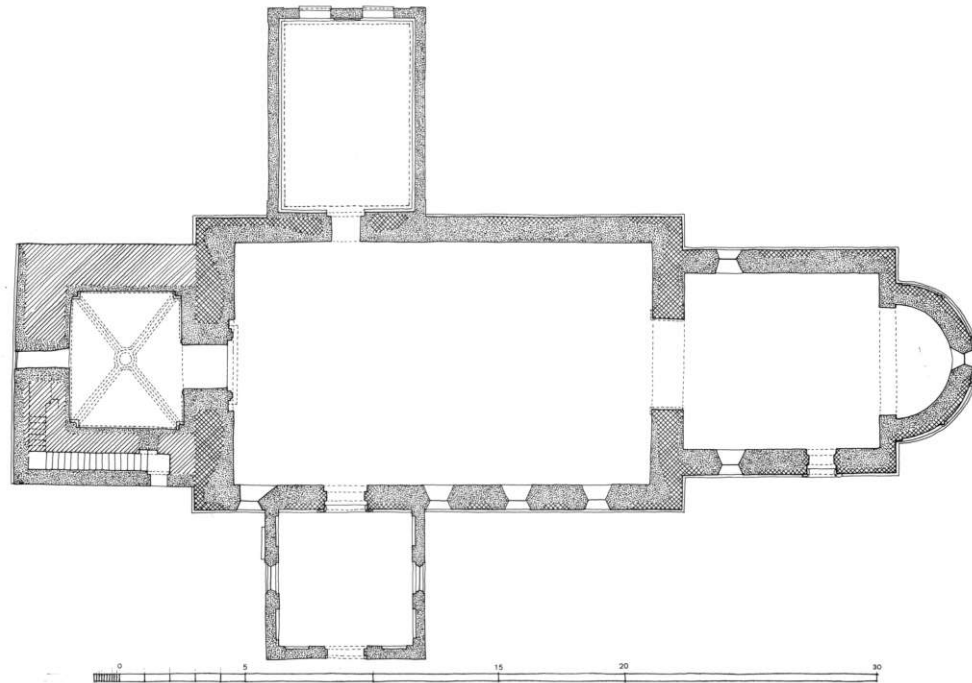

Fig. 4. Plan 1:300. Opmålt af Karen Vium Jensen og Preben Skaarup 1972, tegnet af KdeFL 1986. - *Plan.*

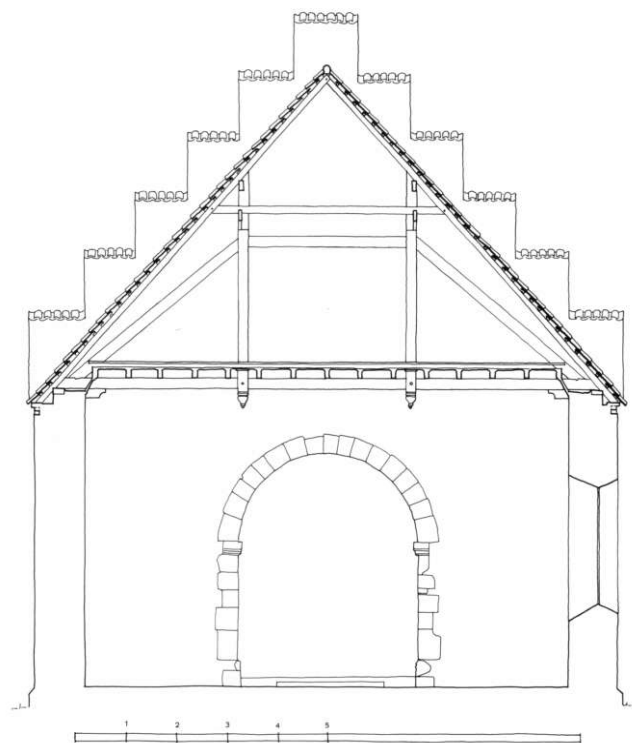

Fig. 5. Tværsnit i skibet, set mod øst 1:150. Opmålt af Karen Vium Jensen og Preben Skaarup 1972, tegnet af KdeFL 1986. - *Section through the nave, looking east.*

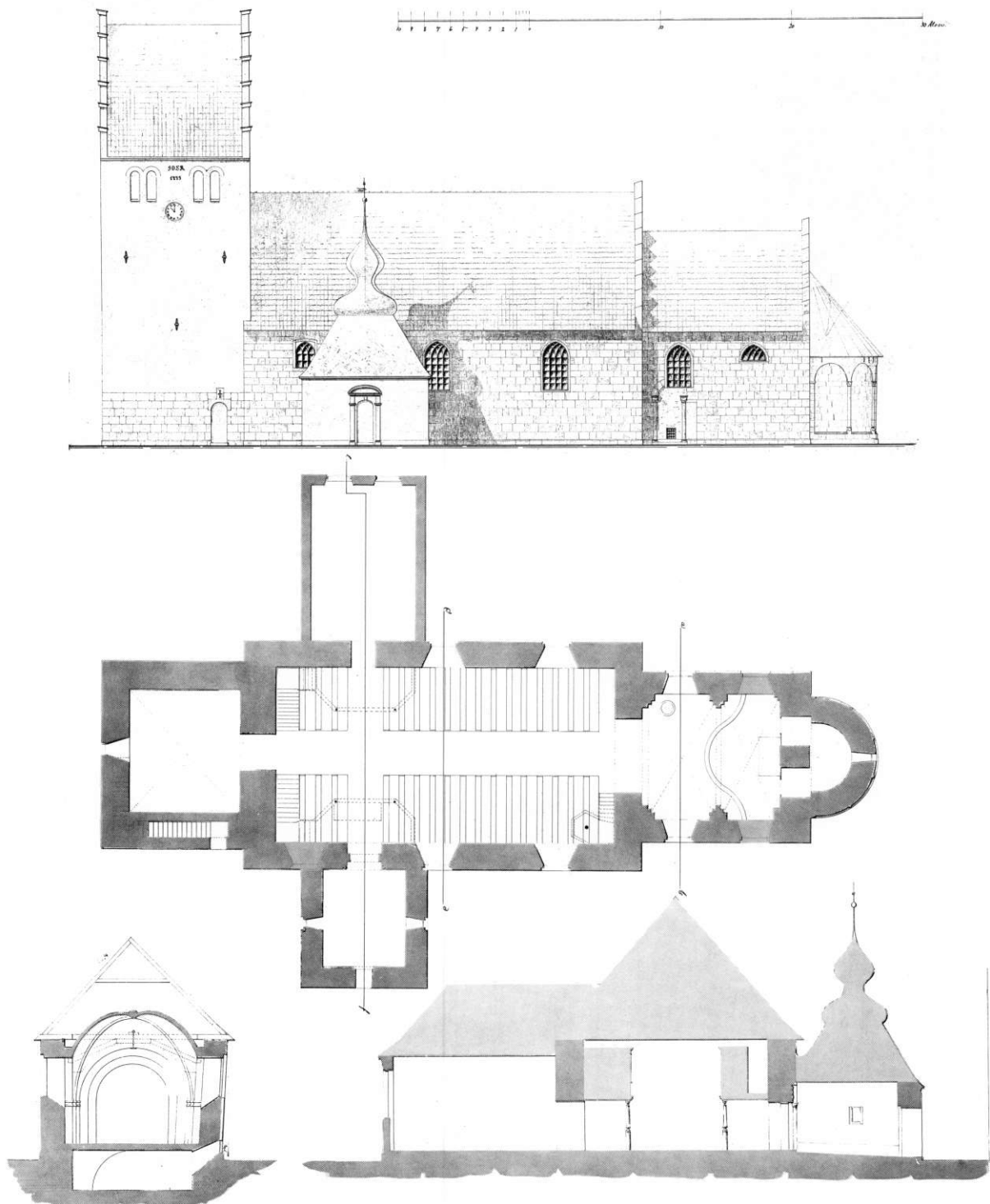

Fig. 6. Opstalt af sydsiden, plan samt tværsnit i kor (t.v.) og skib (t.h.) med gravkapel og våbenhus, set mod øst, 1:300, ved Vilhelm Tvede 1863. Tegningerne illustrerer kirkens udseende efter tårnets renovering 1862-63 og før ombygningen 1866-67 (s. 2762). - Elevation, plan and section through the nave including the sepulchral chapel and the porch. The drawings were done before the church was reconstructed in the years 1866-67.

Fig. 7. Kapitælerne på apsiden i række fra syd mod nord (s. 2753). NE fot. 1982. - *The capitals of the apse.*

Den oprindelige kirke, der hører hjemme blandt stiftets store landkirker og er den største i Hads herred, består dels af et i det ydre kvadratisk kor med en halvcirkulær apsis, hvis centrum ligger i facadeflugten af korets østside, dels af et relativt bredt skib, der er disponeret på grundlag af bygningens omskrevne cirkel, ligesom det er tilfældet i Gylling¹³ (s. 2813). Korets sidefacader har været stillet i flugt med skibets langvægge. Støttet af den eksisterende bygning lader disse grundlæggende træk sig aflæse af det spinkle materiale, som foreligger om kirken før ombygningen i 1860'erne, dvs. Vilhelm Tvedes summariske opmåling samt

enkelte størrelsesangivelser i synsprotokollens beskrivelse 1862. På grundplanen (fig. 6) bemærkes, at apsis indvendig var smallere end åbningen i korets østmur, et træk som Tvede planlagde at gentage ved rekonstruktionen, men som blev opgivet, da det kom til stykket.

Murene, som nu alle er ændrede, har været omkring to alen svære. Over skråkantsoklen har de en udvendig skal af kvadre, der oprindeligt, at dømme efter den eksisterende situation, har været udført og oplagt med betydelig håndværksmæssig dygtighed og omhu. De plane, farverige granitflader har dannet baggrund for bygningens bemærkelsesværdige ar-

Fig. 8. Apsis set fra øst. NE fot. 1982. - *The apse.*

kitektoniske dekoration, der nu omfatter apsis og to portaler foruden den mere behersket udstyrede korbue.

Over soklens dobbelte profil (s. 2410, fig. F4) er *apsidens* krumme facade, i overensstemmelse med det mest udbredte skema,¹⁴ ved fire halvsøjler delt i fem rundbuede felter (fig. 8). De retkantede bueslag bæres af halvsøjlerne og støttes i rundingens hjørner med korgavlen på retkantede fremspring med enkle baser og kapitæler. Halvsøjlernes baser og kapitæler er i grundtræk ens og svarer til dem i portalerne. På en høj plint, der afbryder soklens øvre profil, og hvis forside fortsætter sok-

lens lodrette flade over skråkanten, står slanke baser med høje hjørnekløer samt hulstav og vulst ved søjleskaftets fod (fig. 10). Under den glatte dækplade smykkes terningkapitælernes frontskjolde (fig. 7) inden for en kantliss te med vegetabilsk ornamentik af forskellig stramhed. På de to ydre kapitæler optages hjørnerne af et forenklet bladmotiv, der udgår af volutter, på de to centrale er der hugget stærkt fremspringende, skæggede hoveder, hvoraf kun et er nogenlunde bevaret. På en af søjlerne fattes skaf-tets topvulst.

Vinduet i det centrale fag har krum overlig-ger, men er ellers ændret i 1860'erne. På en af

Fig. 9. Indristet firkløver på apsidens sydside (s. 2754). NE fot. 1982. - Carved ashlar on the south side of apse.

Fig. 10. (Sydligste) halvsøjles base på apsis (s. 2753). KdeFL fot. 1986. - Plinth of one of the half columns on the apse.

apsidens facadekvadre er indristet et firpas (fig- 9).

Begge kirkens døre er *halv søjleportaler* (fig. 11-17 og 19), der af M. Mackeprang karakteriseres som »ganske ligeud af Landevejen

med almindelig retkantet Stik uden nogensomhelst rigere Profilerings«. ¹⁵ Skibets syddør er 223 cm høj fra tærskel til underkant af tympanon og 148 cm bred mellem karmstenene; de tilsvarende mål for kordøren er 211 og 99 cm. I portalernes konstruktivt ensartede opbygning er åbningens trin og søjlebaserne, der har attisk profil og hjørneknopper, hugget i ét med bygningens sokkel (ved kordøren er her benyttet en 230 cm lang sten), mens halvsøjlernes rundstave (diameter 18-19 cm) danner hjørne på de store karmsten. Herover er hvert terningkapitæl udført som en del af en selvstændig hjørnekvader, der er vederlag for tympanonblokken og det rundbuede stik. Søjlernes arkitektoniske udformning svarer som nævnt til apsis-søjlerne, dog med mindre afvigelser. Der er således ikke dækplader over syddørens kapitæler, der er 22,5 cm høje (uden skaftets topvulst) og 26,5 cm brede, mens kordørens 9,5 cm høje dækplader til gengæld er stærkt profileret. Syddørens kapitæler er uden dekoration, mens kordørens, der er bredere og lavere (20,5X29,5 cm), på de rundede flader under de glatte skjolde har volutlignende oprulninger (fig. 11-12), beslægtet med apsidens nordligste kapitæl.

Begge *tympana* er hugget i bemærkelsesværdigt højt relief. Over *syddøren* (fig. 16) er, under det koncentriske kantbånd med akantusranke, i feltets midte placeret en frontal, tronende person, flankeret af to løver af vanlig type, der hviler på relieffets stærkt beskadigede bundliste. Hvert dyr lægger sin ene forpote i den centrale figurs skød. Personen sidder med fødderne på en lav kasse og er iført en dragt, der folder under bæltet og har trompetformede ærmer. Fra hovedet udgår to lange fletninger, der bugter sig hen over dyrenes strittende ører og når helt frem til de store haleduske. Dyrene stemmer deres bagdele imod feltets rammebånd, og navnlig den vestre løves haledusk er en velformet, fladeudfyldende palmet. Over hver fletning er der et dyr, med Mackeprangs formulering en »øglelignende drage«, der synes at hviske centralpersonen noget i øret eller snuse til hans hår og en kattehoved- eller kronelignende genstand på issen.

Fig. 11. Østre kapitæl i korportalen (s. 2754). KdeFL fot. 1986. - *The capital furthest to the east in the entrance to the chancel.*

Fig. 12. Vestre kapitæl i korportalen (s. 2754). KdeFL fot. 1986. - *The capital furthest to the west in the entrance to the chancel.*

Fig. 14. Syddørens vestre søjlebase (s. 2754). KdeFL fot. 1986. - *The west plinth in the south portal.*

Fig. 13. Vestre søjlebase i korportalen (s. 2754). KdeFL fot. 1986. - *Plinth of column in the entrance to the chancel.*

Traditionelt har man i den centrale person set en mand og aflæst scenen som Daniel i løveku-
len.¹⁶ Det synes imidlertid nærliggende, i over-
ensstemmelse med de senere års tolkninger, at
opfatte personen som en kvinde, der ammer

løverne ved sit bryst.¹⁷ I denne rolle kendes
fremstillinger, hvor kvinden repræsenterer Jor-
den, Vellysten eller Kirken.¹⁸ Navnlig ud fra
placeringen over en af sognefolkenes indgange
til kirken må det være mest rimeligt at opfatte

relieffets kvindefigur som et billede på Kirken (*Ecclesia*), der med underforstået hentydning til Jomfru Maria ses som menighedens livgivende kilde.¹⁹ I så fald må løverne opfattes som udtryk for de troende, der træder ind i kirken og næres ved dens forkyndelse.

Billedet over kordøren gengiver *Korsnedtagelsen* (fig. 19), der udspiller sig under feltets krumme ramme, bestående af en hulet liste og en vulst. Vulsten er udstyret med baselignende knop i hver ende. De langstrakte personer står allernederst på fladen, som ikke har bundliste. Udførelsen og figurtegningen er beslægtet med norddørens tympanon i Tranbjerg (s. 2220), hvor der ligeledes er fem personer foruden Kristus. I den tilsvarende scene over Kathoveddøren i Ribe (DK Ribe, s. 218) optræder på mere vanlig vis kun fire personer. Figurene på re-

lieffet i Gosmer er ret summarisk hugget, hvorfor det er vanskeligt at afgøre deres køn som udgangspunkt for en identifikation.

Relieffet skildrer det øjeblik, da Kristi afsjælede legeme tages ned af korset. Hans højre arm er allerede løsgjort, og han hælder sit kronede hoved til denne side, hvor de to store personer med trompetformede ærmer synes at være kvinder. Den lille person på samme side af korset og de to store på relieffets østre halvdel må være mænd. Kvinden yderst i vest, der kærtegner Kristi hånd, er traditionelt Maria.¹⁸ Den anden kvinde, der omfavner Frelserens bryst, er antagelig Maria Magdalene. Manden med glorie, der med begge hænder bærer Kristi venstre arm, som netop er frigjort fra korset, er formentlig Nikodemus, der i lignende fremstillinger oftest indtager denne plads. Manden yderst i øst, der med sin højre hånd viser hen til Kristus (eller rækker den hjælpende frem) og med den anden ser ud til at holde en bog, må være Johannes. Den lille person, der griber om Kristi legeme og er parat til at modtage det, når det glider ned fra korset, er da Josef fra Arimathæa, ham der tog initiativet til hele handlingen.

De skematiske, vinkelformede foldekast, bl.a. på den sørgende Maria, er en af begrundelserne for at henvise stenhuggerarbejdet til en gruppe, hvortil regnes f.eks. portalen i Stjær²⁰ (s. 2089).

Før kirkens ombygning 1866-67 sad kordøren i sydsidens vestre del, svarende til placeringen i f.eks. Hundslund (s. 2651). Åbningen, der dengang indeholdt ventilationshullet til det hvælvede gravrum i korets vestre fag (s. 2790), var tilmuret omtrent bindig med facaden. Tympanon kunne således ikke umiddelbart iagttages og indgik ikke i Tvedes projekt (jfr. s. 2762). Ved indsættelse af et af de store vinduer 1847 (s. 2760, jfr. fig. 6), eller tidligere, var over halvdelen af portalens stik fjernet. At dømme efter tegningerne har der imidlertid under vinduet været plads til den store halvcirkulære overligger med korsnedtagelsesrelieffet.

Den kvadersatte *korbu* (jfr. fig. 20) er ommuret i 1860'erne, men bevarer tilsyneladende sin oprindelige skikkelse, hvor den på linie med

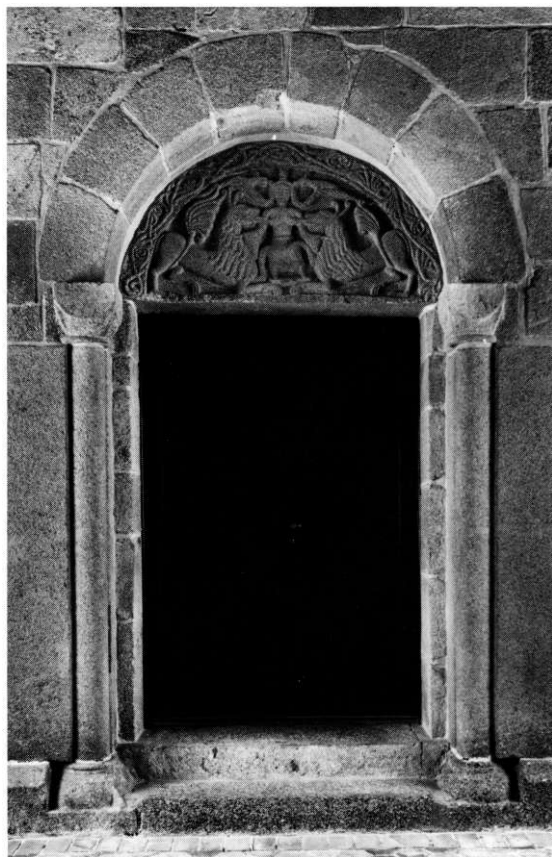

Fig. 15. Sydportal (s. 2754). NE fot. 1982. - South portal.

Fig. 16. Syddørens tympanon (s. 2754). NE fot. 1982. - Tympanum of the south portal.

f.eks. nabokirken i Randlev (s. 2465) udmærker sig ved, foruden de profilerede kragbånd, at have profilerede sokler (s. 2410, fig. Fl). På forsiden af nordre vanges sokkel er hugget en arkadefrise (fig. 18) af den art, som er temmelig udbredt i omegnen af Århus (jfr. f.eks. s. 2202, 2341 og 2414).

Ændringer og tilføjelser. Utvivlsomt i senmiddelalderen er der i det store kor indbygget to fag *†krydshvælv*, båret af falsede hjørne- og vægpiller. I hvert fald på de to vægpiller har vederlag været angivet med et par fremkragede murstensbånd, adskilt ved et skifte bindigt med pillernes øvrige. På grundplanen afviger de østlige hjørnepiller fra de vestlige, hvilket kan have været tilfældet fra begyndelsen, men tilsyneladende er her foretaget ændringer, antagelig i forbindelse med opmuring af den store (forstærknings) pille i apsibuen (jfr. nedenfor).

Våbenhuset foran skibets syddør er opført 1866-67 og stod i blank mur af røde sten, indtil det hvidtedes i 1960'erne. Det afløste et *†våbenhus* på samme sted, der første gang nævnes

1803,²¹ da spåntaget behøvede reparation. Murtykkelsen i denne bygning var ca. 110 cm, og der synes ikke at have været lysåbninger, før synet 1856²² foreslog indsættelse af to vinduer. Omstændighederne taler således for, at det ældre våbenhus var middelalderligt. Imidlertid var det før nedrivningen radikalt ombygget, idet taget var erstattet af en spånklædt pyramidestub, kronet med et svulmende, ligeledes spånklædt, løgformet spir. Øvre del havde af-fasede hjørner, og foroven løb toppen op i en *†fløjstang* med *†kugle* og *†fane* (fig. 6). Formentlig er det samtidig med tagændringen, at indgangsdøren blev ombygget og på facaden beriget med slutsten og en pilasterbåret segmentfronton. Denne monumentalisering med elementer fra den jyske barok understregede våbenhusets funktion som indgangspavillon og synes af stilistiske grunde at måtte henføres til årtierne omkring 1750. Det vil være nærliggende at sætte arbejdet i forbindelse med den »istandsættelse« af tårnrummets gravkapel, som Dorothea Sophie Schack lod gennemføre

Fig. 17. Døren i korets sydside (s. 2754). NE fot. 1982. — *The entrance of the chancel in the south wall.*

Fig. 18. Soklen i korbuens nordside (s. 2757). KdeFL fot. 1986. - *The plinth in the north side of the chancel arch.*

på denne tid (jfr. nedenfor), da også hovedgården Rathlousdal ny opførtes.²³

1824¹¹ bemærkede et syn, at våbenhusets spåntag trængte til tjære, og i slutningen af 1850'erne blev loftet gipset.²⁴ Gulvet bestod 1862 af mursten.

Tårnet ved kirkens vestgavl er smallere end skibet, hvilket er et håndgribeligt udtryk for dettes usædvanlige bredde, da det i grundplan næsten kvadratiske tårn i sig selv er blandt de største i herredet. Opførelsen er måske påbegyndt omkring år 1500 som hovedparten af tårnene i stiftet, men byggeriet synes ikke afsluttet før i begyndelsen af 1600'erne. Ved kirkens ombygning i 1860'erne blev alle mure helt fornyet på nær den nordre, som dog istandsattes i en sådan grad, at kun fa oprindelige enkeltheder med sikkerhed kan påvises. Uheldigvis foreligger der næsten ingen oplysninger om tårnet fra tiden før ombygningen.

Teknikken i nordmuren svarer til den, der er anvendt i en række senmiddelalderlige tårne i omegnen, idet facaden foruden er udført med granitkvadre, der et par meter over terræn afløses af munkestensmurværk. Blandt teglene er indlagt kvadre i vandrette bånd (jfr. f.eks. Hundslund, s. 2653). Bagmurene ser ud til at være af marksten. Kvadrene i nedre del af tårnets syd- og vestsider, sidstnævnte sted inklusiv den udflyttede skråkantsokkel, hidrører utvivlsomt fra den middelalderlige bygning, men er sat om ved ombygningen.

Inde i sydmuren forløber en muret trappe, der må være identisk med »stentrappen op til tårnet«, som 1803²¹ »behøver at omlægges«. I sin disposition minder trappen om den i Odder (s. 2529 og grundplanen fig. 8) og er utvivlsomt samhørende med tårnet (jfr. nedenfor). I sin nuværende skikkelse er trappen og indgangen i sydmuren dog helt behersket af ændringer og reguleringer i 1860'erne, de øvre afsnit af såvel trappeløb som -rum er således blottet for spor af oprindelige enkeltheder. Skråt over for indgangsdøren er der en niche, der ligner en blændet døråbning til tårnrummet.

Det forekommer lidet sandsynligt, at man ved indretning af det nedennævnte gravkapel i

Fig. 19. Kordørens tympanon (s. 2756). Poul Pedersen fot. 1986. - *Tympanum above the entrance to the chancel.*

tårnrummet skulle have påtaget sig det vanskelige og bekostelige besvær at indlægge trappen i murlivet. Derfor er det ejendommeligt på tårnets nordside gennem hvidtekalken over kvaderzonen at skimte en fladbuet, tilmuret indgang i facadens østside. Placeringen af denne dør giver anledning til en formodning om, at der har været udvendig adgang til tårnets øvre stokværk, ligesom det f.eks. er tilfældet ved nabokirkerne i Bjerager (s. 2497), Falling (s. 2719) og Halling (s. 2797).

I stokværket over tårnrummet synes at have eksisteret en åbning mod nord. Til denne side har klokkeetagen to dobbelte glamhuller, hvoraf de vestre forekommer oprindelige. To mindre, rundbuede åbninger, adskilt ved en afaset, hel sten bred pille, er her placeret i et nærmest rundbuet spejl, således at udformningen ikke er uden slægtskab med glamhullerne i f.eks. Odder (s. 2529).

Tårnet omtales første gang 1618,⁸ da Hans murmand fra Horsens og to kolleger fra Skanderborg betalte for i 16 dage at have »opmuret« 3000 nyindkøbte mursten og en »ganske hob kampesten«. Regnskabsnotitsens formulering, materialeforbruget og tidspunktet for arbejdet udelukker vel ikke, at der kan være tale om en reparation (jfr. nedenfor), men omstændighederne kunne lige så vel give anledning til en formodning om, at de tre murere, der blev bistået af seks håndlangere, har arbejdet med tårnets opførelse, måske dets færdiggørelse.

På tårnets sydside, ved de midterste glamhuller, står med jernbogstaver den daværende kirkeejers initialer »Joachim Otto Schack Æathlou« og åretallet »1775«. Muligvis hentydes her til en reparation (jfr. Halling, s. 2798), men der kan også foreligge en markering af afslutningen på den nedennævnte »istandsættelse« af tårnrummets gravkapel (jfr. våbenhus, s. 2757).

Det *Rathlouske gravkapel* i tårnets nederste stokværk, hvis første indretning kan gå tilbage til slutningen af 1600'rne, blev »istandsat« af kirkeejeren, geheimeråd Christian Rathlous enke Dorothea Sophie Schack efter mandens død (jfr. s. 2777). Rummet, hvortil der er adgang fra skibet via det s. 2777 beskrevne portal-epitaf, er spartansk udstyret og overdækkes med et grathvælv med profilerede stukribber, der udgår af piller i de fire hjørner. Pillerne har simple, profilerede baser og kapitæler. Sidstnævnte, der er 16 cm høje, knytter sig til et fladt bånd af tilsvarende højde, som forløber hele rummet rundt (jfr. fig. 49-50), kun afbrudt i øst af den kurvehanksbuede indgangs ligeledes flade, svagt fremspringende indfatningsbånd. Ribberne mødes i en profileret ring (indre diameter 49 cm), hvori er en stjerne med otte spidser, hveranden bølget. I vestvæggen sidder over hinanden to svagt smigede vinduer, hvoraf det øvre er kurvehanksbuet, mens begge i facaden er rundbuede.

Gulvet, der ønskedes repareret 1907,²² er i et øst-vest gående bånd lagt med kalkstensfliser, mens der til begge sider herfor er røde mursten på fladen.

Kapellets loft stod 1898²² under reparation.

Det *Schack-Rathlouske gravkapel* er omkring 1780 tilføjet på skibets nordside, således at linien gennem våbenhusdøren og kirkens to hovedportaler danner bygningens længdeakse (jfr. Rodsteens kapel i Odder, s. 2530f.). Byggherren, kirkeejeren, statsminister Joachim Otto Schack-Rathlou, der 1771 havde overtaget stamhuset, fortsatte sine forgængeres skik ved at vælge sit og sin families lejersted i Gosmer kirke (jfr. s. 2787). Den både ude og inde yderst enkle bygning, ved hvis opførelse skibets nordportal må være ændret, har over soklens granitkvadre pudsede og hvidtede, oprindelig rødkalkede²⁵ facader med svagt fremspringende lisener nærmest skibet og på de to hjørner. Over den murede gesims var tegltaget i sin tid opskalket og valmet, men ved kirkens ombygning i 1860'erne opsattes mod nord en gavl med kamtakker og blændingsdekoration af røde sten i blank mur. Rummet har hvidkalkede

vægge, højt, profileret fodpanel, trukket gesims og fladt, pudset loft (jfr. fig. 61). I nordvæggen sidder to, svagt spidsbuede vinduer, der har jernsprosser og er relativt store. Før 1866-67 var de tilsyneladende firkantede med trækarme og smigede sidelysninger (fig. 6). Gulvet er af kvadratiske kalkstensfliser.

Det *Holstein-Rathlouske gravkapel* opførtes 1846²⁶ opad Schack-Rathlou kapellets vestside og var angiveligt²⁷ så stort, at det også lænede sig op imod tårnet. 1853²² var dets »gipsdække faldefærdigt«, og yderligere konstaterede synet, at tilbygningen havde en skadelig indvirkning på Schack-Rathlous kapel. Kort tid efter²⁸ sløjfedes kapellet, der næppe har været bemærkelsesværdigt.

Vedligeholdelse. Kirken nævnes første gang 1613-14,⁸ da Søren glarmester fra Skanderborg betalte for et stort, nyt vindue. 1619 erfarede kongen, der en halv snes år før havde opholdt sig nogle dage i Gosmer præstegård, at kirken »skal være meget forfalden«, hvorfor »de andre kirker i Skanderborg og Åkær len skal kontribuere til dens istandsættelse«; noget lignende gentog sig 1622²⁹ (jfr. Falling, s. 2721). I begyndelsen af 1700'rne meldes kirken forsvarligt vedligeholdt; 1717 anføres, at et nyt vindue lå færdigt på Rathlousdal og skulle indsættes med det første.³⁰ 1803 noterede synet, at »begge gavle« havde behov for udspækning;²¹ 1818 og igen 1821 gennemførtes ikke nærmere beskrevne reparationer. 1825 omtales, at sydmuren, navnlig på kor og apsis, er »ganske udbugt«, og at det sydøstre hjørne er 15 tommer ud af lod. En omsætning af hjørnet fandt sted 1829.¹¹ 1851²² noterede synet, at »fra gammel tid er en revne i korhvælvet, som er styrket med jern«.

1843 blev loftet repareret og skulle oliemales ligesom forhen med rødkantede bjælker. Ved samme tid fremkom et ønske om at indlægge gipset loft og indsætte større vinduer, da kirken i hvert fald siden 1824¹¹ ansås for meget mørk. Med kancelliets tilladelse³¹ blev arbejdet udsendt til 1847, og der indsattes da i kor og skib spidsbuede vinduer (jfr. fig. 6). 1849²² kunne synet konstatere, at »denne kirke er den smukkeste og formentlig den største i provstiet«.

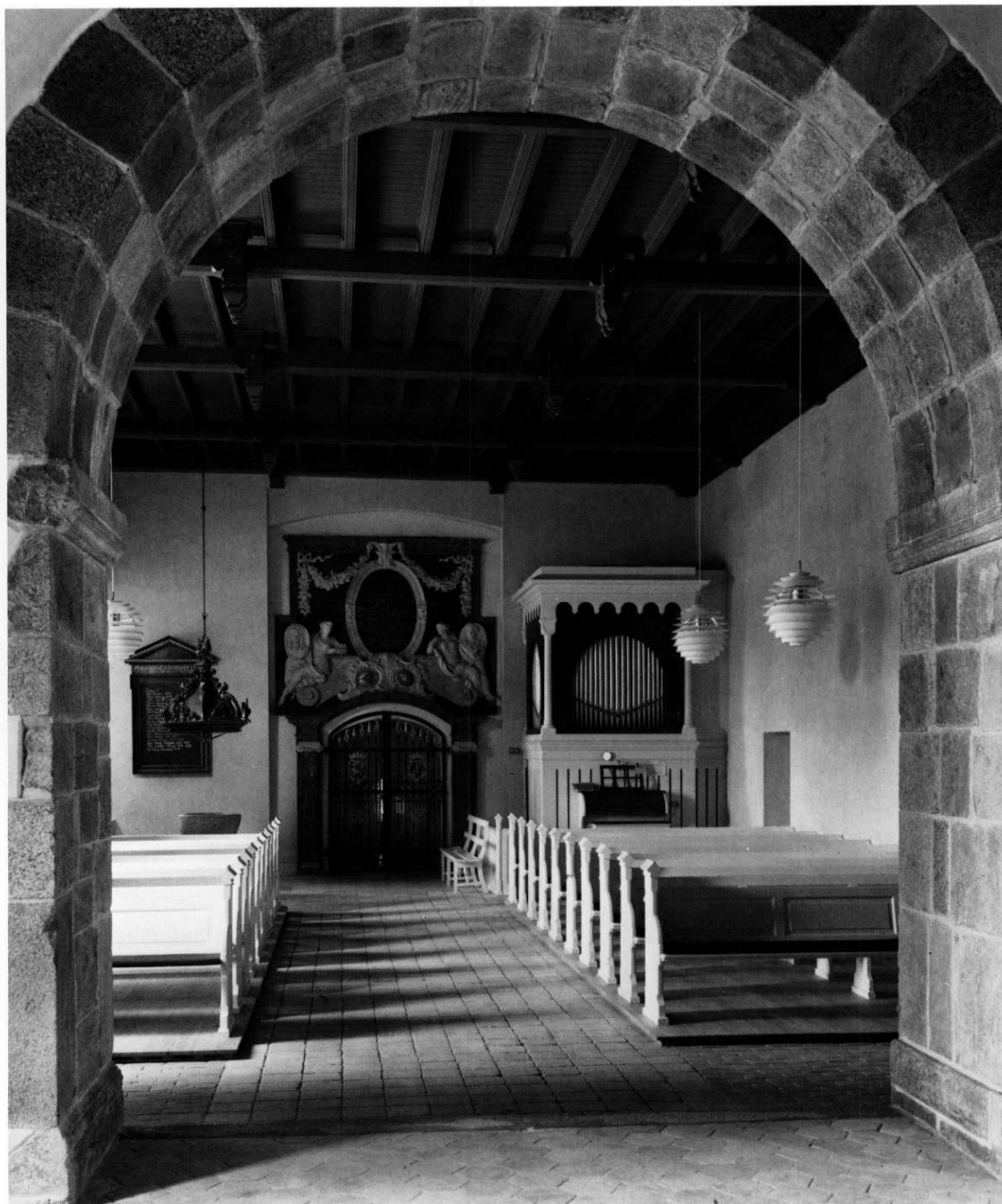

Fig. 20. Indre, set mod vest. NE fot. 1982. - *Interior looking west.*

Sommeren 1859 foretog bygningsinspektør H. M. Schrøder fra Århus for kirkeejeren et syn og konstaterede, at apsidens søndre mur nok hældede, men at der ingen fare var på færde, da

murværket med jernankre var solidt forbundet med den store murpille bag alteret. I sin rede-gørelse³² indstillede han, at granitten befriedes for kalk, hvis muren engang skulle rettes op,

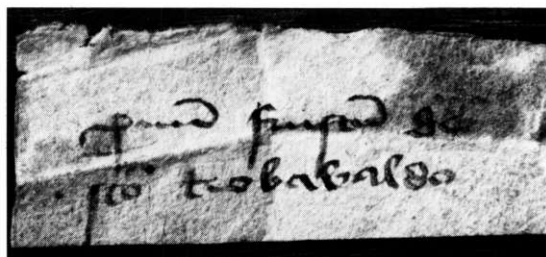

Fig. 21. *Egetræsplade med rester fra thælgengrav for S. Theobald. Dækplade, en stump tøj med relikvierne og navnesedlen. Nu i Nationalmuseet (s. 2764). R. Løvegod fot. 1970. - Oak board with remains from the *†*saint's tomb for St. Theobald. Lid, a shred of cloth with the relics and piece of paper naming the saint.

hvorved apsis med sine forsiringer »ville fremtræde som et værdigt parti af den i øvrigt meget velvedligeholdte kirke«. Bygningen må således have været i en rimelig stand, da synet 1862 skrev i protokollen: »Det påtænkes at foretage en ombygning af kirken i løbet af tre år. En begyndelse er gjort med nedlæggelse af tårnet«.

Ombygningen 1862-67 blev forestået af Vilhelm Tvede (1826-91), der i de samme år havde adskillige andre restaureringer på tegnebrættet, bl.a. kirkerne under Lerchenborg ved Kalundborg (jfr. DK Holbæk, s. 1413 og 1459). Det er

ikke lykkedes at opspore de omstændigheder, der førte Tvede ind på opgaven i Gosmer; måske har han selv taget initiativet.³³ Af den ovenfor citerede bemærkning fra synsprotokollen fremgår, at arbejdet var anslået til at strække sig over tre år. I praksis blev ombygningen delt i to etaper, hvoraf den første angik tårnet og foregik 1862-63, den anden drejede sig om den øvrige kirke og gennemførtes 1866-67.

Arbejdets omfang er ingen steder nærmere beskrevet, men må læses ud af den eksisterende bygning, sammenholdt med Tvedes projekttegninger. Efter den ovenfor citerede bemærkning om »nedlæggelse af tårnet« læser man i synsprotokollen under 1863 blot, at »uret har ikke gået, siden det blev opsat i det nye tårn«. I det års tid, der er forløbet mellem de to indførelser, er tårnet, som allerede berørt, blevet praktisk taget helt fornyet. Murværket har øjensynligt været mere skrøbeligt end forudset, for renoveringerne fik et langt større omfang end planlagt. Kvaderfacaderne i syd og vest blev sat om og alt andet murværk nyudført med undtagelse af nordmuren og Rathlous kapel. Det romanske gravstensfragment (s. 2776) over indgangen til tårntrappen er sat op ved denne lejlighed, men figurerede ikke på projektet.

I ombygningens anden etape blev Tvedes forslag nøje fulgt, for så vidt som den ydre granitskal på apsis, kor og skib bibeholdtes fra den ældre bygning, men kvadrene blev sat om, og alle mure nyopførtes i en ringere tykkelse³⁴ end den oprindelige. Kun triumfmuren blev genskabt i sin gamle skikkelse af hensyn til koråbningen. I konsekvens af de reducerede murykkelser ændredes som nævnt apsisbuen. Døren i korets sydside flyttedes mod øst, og overalt indsattes nye, rundbuede vinduer,³⁵ hvorved belysningsforholdene blev væsentligt anderledes: I koret placeredes to vinduer over for hinanden i rummets vestre del, mens der i skibet kun etableredes lysåbninger i sydsiden. Som allerede bemærket opførtes våbenhuset helt af nyt, mens Schack-Rathlous gravkapel bevarede og ligesom kor og skib fik kamtakket gavl i røde sten.

Fig. 22. Indre, set mod øst. NE fot. 1982. - Interior looking east.

I det indre murede hvælv i apsis, mens kor, skib og våbenhus udstyredes med trælofter, hvis synlige bjælkelag og den konstruktive sammenhæng med tagstolene³⁶ er fremhævet på forskellig måde.

Efter at kirken 13. juni 1867 var genindviet, konstaterede synet, at »man har søgt at føre kirken tilbage til dens oprindelige stil, og den er nu ikke blot en meget stærk bygning, men frembyder også, både hvad det indre og ydre angår, et smukt og værdigt udseende«.²²

En modernisering i 1960'erne havde et længere forspil, som tog udgangspunkt i et ønske om istandsættelse af Schack-Rathlous kapel og dets kister (s. 2787). Omkring 1960 udvidedes overvejelserne til også at angå kirkerummet, hvis karakter ikke alle var tilfreds med. Man beslut-

tede at ændre farverne, hvilket efter en del forhandlinger gennemførtes efter Svend Havsten-Mikkelsens program. Da kirken genåbnedes i december 1966, var der bygningsmæssigt sket fa og i bogstavelig forstand kun overfladiske ændringer, men farveholdningen i det indre var afgørende forandret: Væggene var blevet glatpudsede i en svagt rødbrun kulør, og lofternes træværk havde faet stærke farver, blå i kor og skib, rød i våbenhuset. Hvad det ydre angår, havde kalkkosten gået over våbenhusets facader.

Gulvene kendes først fra synsprotokollens beskrivelse 1862, der anfører fliser i koret og mursten i skib og våbenhus. De nuværende gulve går i hovedtræk tilbage til 1866-67, dog er stolestadernes trægulv indlagt efter synets

ønske 1909.⁹ I koret ligger, inden for langsgående bånd i nord og syd af gule sten på fladen, gule, sekskantede teglfliser (tvm. 21 cm), i skibet gule kvadratiske fliser, i østenden dog gule mursten på fladen, i våbenhuset gule, sekskantede teglfliser (tvm. 15 cm) med en kant langs væggene af tværlagte, røde mursten på fladen.

Tagene nævnes 1616 og 1619,⁸ da henholdsvis en murer fra Horsens og Jacob blytækker fra Ry arbejdede på kirken. Som nævnt var der spån på våbenhuset før 1866, og samme materiale lå dengang på apsis.²² Ved den store ombygning lagdes zink på apsis og tegl på de øvrige tage. Apsidens bly skulle repareres 1910.⁹

Opvarmning. To kakkelovne nævnes 1889,²² og 1920⁹ ønskedes et »varmeapparat«. 1955 installeredes en kalorifer, der ti år senere afløstes af et nyt varmeanlæg.

Som kirken står i dag, opviser den i det ydre resultatet af den af Vilhelm Tvede i 1860'erne ledede ombygning med den ene ændring, at våbenhuset er blevet kalket. Bygningens indre udtrykker derimod forrige århundredes forestillinger om rum og lys blandet med 1960'ernes ommøblering og eksperimenterende farvesætning.

†*Windfløj*, se s. 2757.

INVENTAR

Oversigt. De to hovedrestaurationer, der med 100 års mellemrum har fundet sted, har haft indgribende virkning på kirkerummet og dets inventar. Ved arkitekt Tvedes ombygning o. 1866 blev der kun i ringe grad rørt ved kirkens ældre inventargenstande, den romanske døbefont og de tre rige billedskærerarbejder, altertavle og prædikestol fra 1637 og fontehimlen fra o. 1650, alle sandsynligvis udført i Peder Jensen Koldings værksted. I altertavlen blev dog 1869 indsat nye malerier af maleren August Thomsen. Af nyt anskaffedes alterklæder, alterskranken, en afstøbning af Jerichaus Kristusfigur, samt orgel og stolestader, der i skibet efterlod en bred midtgang. Et tårnur erstattede 1871 et forlængst udslidt, stammende fra 1600'rne.

Ændringerne o. 1966 var omfattende, specielt vedrørende rummets farveholdning, forestået af kunstmaleren Sven Havsteen-Mikkelsen. Denne udførte nye malerier til altertavlen, hvis fine billedskærerarbejde underordnedes en udjævnende, total for-

gyldning, hvis hensigt var »at føre koret nærmere skibet«.³⁷ For at bryde den lange, nøgne nordvæg, særligt iøjnefaldende efter fjernelsen af herskabspulpituret, flyttedes prædikestolen til nordøsthjørnet; den næsten skjulte døbefont med himmel rykkedes fra korets nordvesthjørne til skibets vestende, hvor en ny præsterækketavle opsattes. Rummets vægge fik lys sandfarve under det kraftige, blå træloft, og stoleværket hvidmaledes.³⁸

Samtidig foretoges en restaurering af portalepitafiet til gravkapellet for den Rathlouske familie, der ligesom den senere kirkeejer, statsminister Ioachim Schack-Rathlou på flere måder har beriget kirken.

Alterbordet, fra o. 1866,⁹ er en enkel fyrretræskasse, der o. 1966 på de tre forreste sider er blevet dækket af glatte plader; ligesom altertavlens ældre podium malet blåsort. I det formentlig middelalderlige *†alterbord* var der ifølge en beretning 1768³⁹ i »alterfoden« (alterpodiet) »for en 40 aar siden, da denne blev repareret, fundet en Eske med adskillige Reliquier og en Seddel« (med navnet S. Theobald), »hvilket igien paa Stedet blev henlagt.« I forbindelse med kirkens ombygning 1866 blev resterne fra denne *†helgengrav* fundet i »den fod, hvorpaa alterbordet hvilede.«⁴⁰ Det således fundne, der nu er i Nationalmuseet (inv.nr. D 17), består af en egetræsplade, der må formodes at stamme fra o. 1730 (jfr. ovenfor). Pladen (fig. 21), der er 26,7 cm lang, 26,6 cm bred og 3,7 cm tyk, har midtpå og udgående fra den ene side en aflang udstemning,⁴¹ der nær pladens midte har en lille fordybning, hvori ligger dels relikvien, dels sedlen med helgennavnet. *Relikvierne* består af en bensplint og et lille stykke rav indsvøbt i en stump blåt tøj af hør.⁴²

På sedlen (fig. 21), af papir (4,5x1,8 cm), er skrevet med 1400-talskursiv:⁴³ »p(ar)vu(m) frustu(m) de s(anc)to teobabaldo(!)«, dvs. et lille stykke af S. Theobald. Selve relikviekapslen og nogle af relikvierne må være forsvundet. Over fordybningen med relikvierne ligger en *dæksten* (tabula) af grøn serpentin (7-7,3x6,5x1,5-1,7 cm), glatpoleret på over- og undersiden og groft tilhugget på siderne. Dækstenen holdes på plads af en træskyder,⁴⁴ med dyvel.

Ifølge sedlens pålydende synes kirkens højalter således at have været viet til S. Theobald, en

Fig. 23. Altertavle 1637, tilskrevet Peder Jensen Kolding, med malerier fra o. 1966 af Sven Havsteen-Mikkelsen (s. 2766). NE fot. 1982. - Altarpiece 1637, ascribed to Peder Jensen Kolding, with paintings from c. 1966 by Sven Havsteen-Mikkelsen.

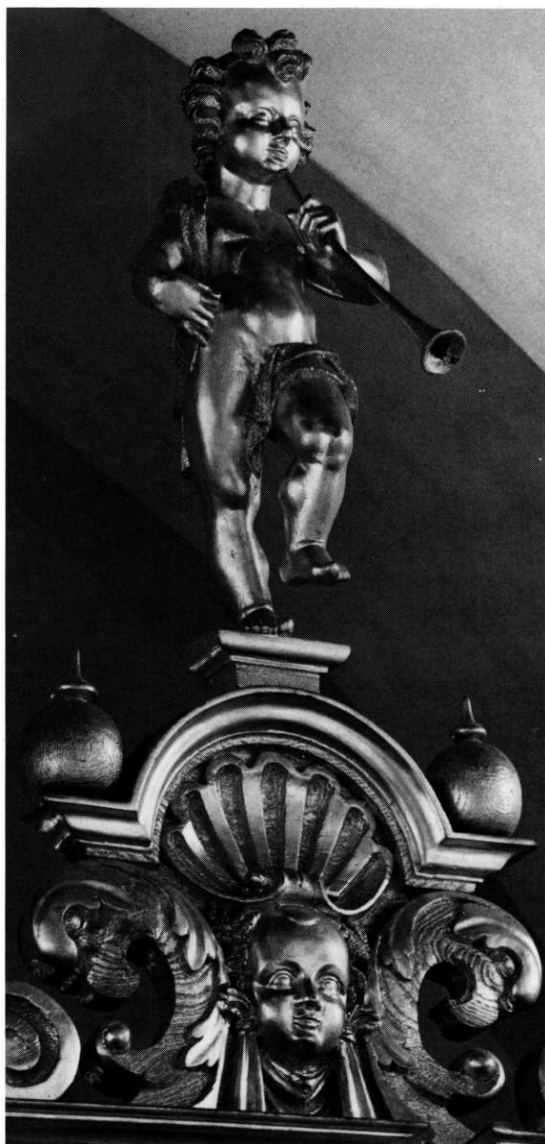

Fig. 24. Detalje fra altertavlen, 1637; jfr. fig. 23 (s. 2766). NE fot. 1982. - *Detail from the altarpiece, 1637 (cf. fig. 23).*

eneboer og pilgrim, død i Italien 1066, der bl.a. har givet navn til en kirke i Thann i Elsass, et meget søgt valfartsmål for pilgrimme, også fra Norden, i 13-1400'rne.⁴⁵

†Alterklæderne var efter skik og brug ofte skænket af patronatsejeren. 1687⁴⁶ fandtes et rødt skarlagens alterklæde med sølvgaloner og en alterdug, som kirkeejeren, Laurits Brorson, og hans hustru havde givet. 1715 var klædet

ligesom messehaglen af hvidt og grønt »sølvstykke med guldblommer« (formodentlig sølv- og guldindvirket). 1736 noteres, at messe- og alterklæder nylig var foræret af kirkens herskab.²¹ 1828³² var alteret bestandig beklædt med et grønt fløjsalterklæde med sølvsirater, mens et rødt fløjlsklæde med guldsirater blev opbevaret i en dertil beregnet dragkiste i den Rathlouske begravelse (jfr. s. 2774). 1862 var det gamle, grønne klæde ikke mere brugeligt, men opbevarede i dragkisten, der nu stod på kirkeloftet. I stedet anvendtes et rødt fløjlsklæde med påsyede bogstaver: »J.O.S.R. Ø.C.I. 1790«, for Joachim Otto Schack-Rathlou og Øllegaard Charlotte Juul.⁹ 1870 var anskaffet et rødt klæde af silkefløj med guldgalonier.²²

Altertavlen (fig. 23-25), som sognepræsten i følge indskrift har ladet udføre 1637, er skåret i Horsensbilledskæreren Peder Jensen Koldings værksted ligesom de nærbeslægtede tavler i Falling (s. 2724) og Gylling (s. 2820). De fire malerier, af Sven Havsteen-Mikkelsen, er indsat i forbindelse med kirkens restaurering o. 1966.

Som de ovennævnte arbejder er det en firsøjletavle, af eg, med overvejende senrenæssance stilpræg, men med en del bruskbarokke detaljer. Disse er mest fremtrædende i storvingerne og i attikaens rudimentære volutvinger, med kvindehoveder, dens topkartouche og flankerende topstykker over storgesimsen. Mange af værkstedets karakteristiske komponenter genfindes i tavlen: engle- og løvehoveder, fantasimasker og diademhoveder samt ranke- og blomsterfladsnit. I forhold til Falling-tavlen er Gosmers rigere udformet. Dette viser sig bl.a. ved storvingernes afslutning med elegant svungne havfruehermer, holdende palmegren, sidetopstykkernes diademhoveder med muslingeskal, indrammet af fantasifuglevolutter samt i de tre kronende figurer: topstykkernes trompetengel (fig. 24) og topgavlens velsignende Jesusbarn med verdenskuglen. - I postamentfeltet mellem de løvehovedsmykkede fremspring står med velskårne reliefversaler: »Anno 1637 hafver h. Niels Mortensøn sogneprest ladit dete altare opreise Gvd til ære, temp-

len til prydelse, oc menigheden til en salig brug oc loflig hvkom(m)else paa kirkens bekostning. soli deo gloria«.

Tavlens rige billedskærerarbejde med mange fine detaljer blev o. 1966 dækket af en udjævnenende forgyldning ved E. Wills, København. Samtidig indsattes nye oliemalerier udført af Sven Havsteen-Mikkelsen. I storfeltet Kristus på korset, signeret »S.H.M.«, i sidefelterne røverne, set i profil og med de respektive kors-træer malet tæt op mod de ydre arkaderammer. De tre personer er malet med blågrønne farver på rødlig baggrund, forgrunden er lidt mørkere. I topfeltets maleri bryder et kraftigt rødt lys frem gennem rødlig skyer.

Tavlens tidligere *malerier*, et oprindeligt storfeltsmaleri og de i 1869 tilkomne oliemalerier, opbevares nu i det Rathlouske gravkapel. 1) Storfeltsmaleriet (fig. 25), udført i olie på tre tykke, sammenlimede egeplanker, 125x104 cm (selv billedfladen kun 109x95,5 cm), har som motiv *Kristus på korset*⁴⁷ mellem den stående Maria og en nu helt forsvundet Johannes. Maleriets kridtgrund og farver er stærkt afskallet, således at ikke blot Johannesfiguren er væk, men også hovedparten af Marias ansigt, hænder og nedre dragtdele. Ret velbevaret er den finttegnede, gråhvide Kristusfigur med lukkede øjne, grøn tornekrone på det brune hår, lys glorie og hvidt, flagrende lændeklæde; blodspor ses fra alle sår. Maleriet istandsat 1975.

2) O. 1869 indsattes i altertavlen fire nye oliemalerier på lærred, signeret »Aug. Thomsen pinx. 1869«. Midtfeltets maleri (108,5x95 cm, med signaturen) forestiller Kristus gående på vandet, reddende den synkende Peder (fig. 26). I hvert af sidefelterne ses en i skyer svævende kvindefigur, den ene med bog, iført grønlig kappe, den anden med et kors i de krydslagte arme, i rødlig kappe. I topfeltets maleri (77x67 cm, signeret »Aug. Thomsen«) ses, i skyer, overkroppen af to unge kvinder, henholdsvis bedende og med lilje i hånden; begge ser op mod en moderligt udseende engel, der

Fig. 26. Tidligere altertavlemaleri udført 1869 af August Thomsen (s. 2767). NE fot. 1982. - *Former altarpiece painting executed 1869 by August Thomsen.*

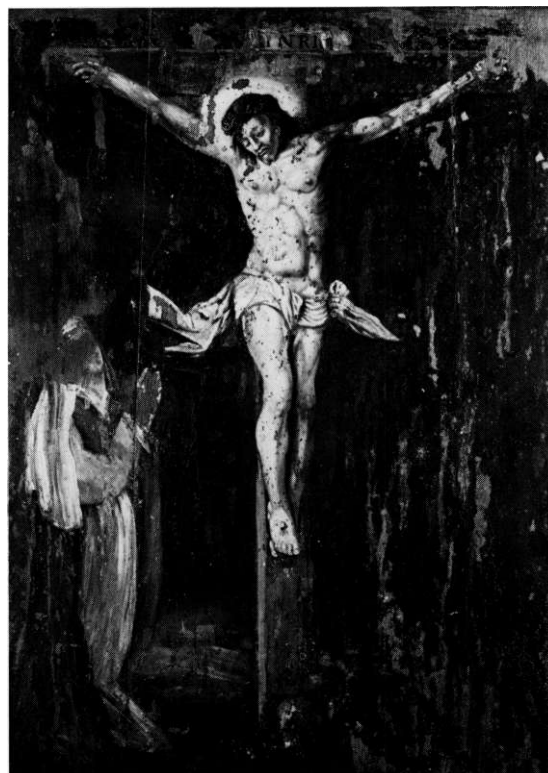
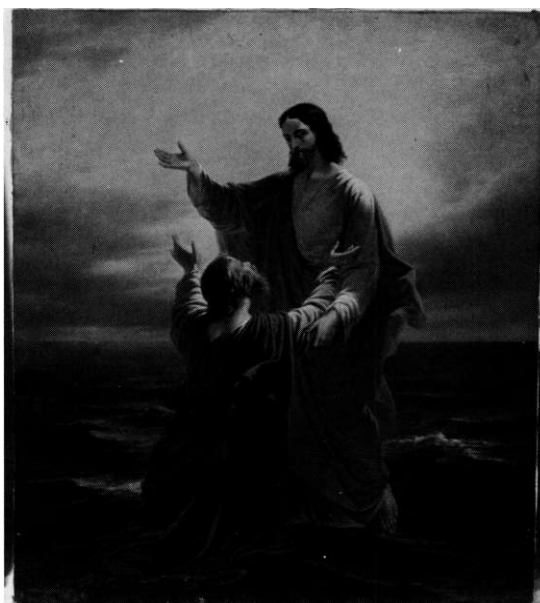

Fig. 25. Altertavlens oprindelige maleri, 1637, af Kristus på korset mellem Maria og (nu helt forsvundet) Johannes (s. 2767). Kirsten Trampedach fot. 1975. - *The original painting from the altarpiece, 1637, of Christ on the Cross between Mary and John, the latter no longer visible.*

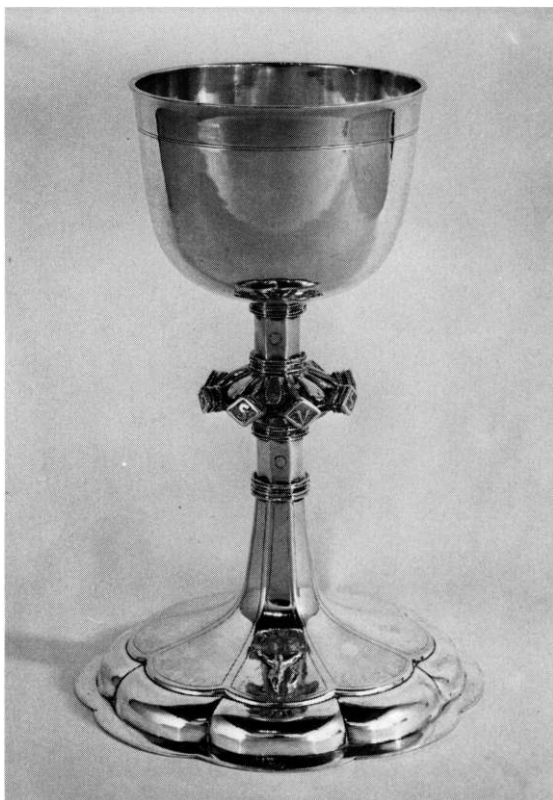

Fig. 27. Alterkalk fra 1754, udført af Knud Rasmussen Brandt, Horsens, med genanvendelse af knoppen fra en barok $\dagger$ kalk (s. 2768). NE fot. 1982. - *Chalice 1754, made by Knud Rasmussen Brandt, Horsens, the nodus reused from a Baroque $\dagger$ chalice.*

holder armene om dem. Baggrunden er overalt lys gråblå, lidt mørkere i forgrunden.

Samtidig med indsættelsen af oliemalerierne blev tavlen grundigt renset for alle ældre farver og herefter ferniseret og forgyldt på mange detaljer.⁴⁸

Altersølv. Alterkalk (fig. 27), udført 1754 af Knud Rasmussen Brandt, Horsens, med genanvendelse af knoppen fra en barok $\dagger$ kalk. Den 24,5 cm høje kalk, der for fods og bægers vedkommende svarer til Bjeragers (s. 2502), af samme guldsmed, har en uforholdsmæssig stor, ottetunget og profileret fod. På en af fodtungerne er graveret et latinsk, strålekranset kors, hvorpå er nittet en støbt Kristusfigur, ganske som på ovennævnte kalk. Langs den øvre fodrand er indprikket med store skriftsbogstaver: »Gaasmer kierkes kalk og

disk weier 60 lod. Anno 17-54« (årstallet indprikket på hver side af krucifikset). De ottekantede skaftled er ledsaget af små, tætstillede profilerede, det store bæger er glat, med kontureret, forgyldt mundingsrand. - Knoppen, der både med hensyn til form og indskrift svarer til Ormslevs (s. 2166), fra 1665, er rimeligvis genanvendt fra $\dagger$ kalk nr. 2 (se nedenfor). På over- og undersiden er den prydet med smalle bladtunger, skiftevis glatte og krydsskraverede; herimellem otte fremspringende rudebøsser med glatte versaler på krydsskraveret baggrund: »Iesvs chr«. - På fodpladen mesterstempelt (Bøje 1982, II, nr. 6150). *Dysken*, måske samhørende med $\dagger$ kalk nr. 2, 15,5 cm i tværsnit, glat og flad, med konturlinier langs yder- og inderside af fanen, hvorpå et graveret cirkelkors. Ingen stempler.

$\dagger$ Altersølv. 1) 1659 omtales kalk og disk sammen med messehaglen som »slet borte«, formentlig røvet af polakkerne, der på denne tid hærgede på egnen.⁴⁹ 2) Ifølge inventariet 1687⁴⁶ ejede kirken da en kalk og disk af for-

Fig. 28. Sygekalk, skænket 1642, men helt omlavet o. 1800 af Nicolai Brandt, Horsens (s. 2769). NE fot. 1982. - *Chalice for the Sick donated 1642, but remade c. 1800 by Nicolai Brandt, Horsens.*

gyldt sølv, der 1715 vejede 50 lod.²¹ Fra denne kalk stammer sandsynligvis den nuværende kalks knop, der som ovenfor nævnt svarer nøje til Ormslevs, hvilket måske indikerer, at *†*kalken var udført af dennes mester, Bartholomæus Jacobsen Stur.

Oblatæske, o. 1875, udført af Christen Christensen, København. Cirkulær, 9,4 cm i tv., glat, med enkeltprofileret låg med tværriller på øvre rundled; oversiden flad. Lågets underside og æskens bund er hver stemplet to gange med mesterstempelen (Bøje 1979, I, nr. 1608).

En nyere *vinkande*, af sort porcelæn fra Bing & Grøndahl, er nu ude af brug.

En *†*tinvinflaske anskaffedes 1613-14⁸ for IV2 dl. 1687⁴⁶ nævnes, at den rummede 1½ pot. En *†*alterkande, af glas, er omtalt 1862.⁹

Sygekalk (fig. 28) og *disk*, skænket 1642 af sognepræsten til kirken i Halling (der 1655 blev annekeret Gosmer, jfr. historik), men helt omlavet o. 1800. Den 9 cm høje kalk har rund, enkeltprofileret fod, drevet trindt op mod den fladovale, midtdelte knop. Øvre, cylinderformet skaftled og lavt bæger med to kraftige profilstave ved mundingsranden. Foroven på bægeret er med skriveskrift graveret en indskrift, der må være gentaget fra en ældre *†*sygekalk: »Aar 1642 om Pintze-Dag gav Hr: Christen Jørgensen og Karine Pedersdatter Hverring, Denne Kalk og Disk, til Halling Kirke for diris Lejersted, Gud til Ære, og det høyværdige Sacramente til en Ihukommelse og Ære.« Under fodpladen mesterstempel for Nicolai Brandt, Horsens⁵⁰ (Bøje 1982, II, nr. 6191). Tilhørende flad og glat disk, 6,7 cm i tv., med konturlinier ved fanens yder- og inderside.

Alterstager (fig. 29), 1790, af lyst malm, 46 cm høje, med nyere messinglyseskåle, 4,5 cm høje. De slanke, klassicistiske stager har klokkeformet, tungeriflet fod med kuglestav i det nedre fodleds hulstav. En tilsvarende kuglestav midtdeler den profilerede knop under det balusterformede skaft. To indknebne led danner overgang til lyseholderens riflede cylinderled. Begge stager har foroven på skaftet et graveret årstal »1790« og herunder pånitted en oval kobbermedaljon ophængt i sløjfe. Herpå er grave-

Fig. 29. Alterstager af lyst malm, 1790, formentlig skænket af kirkeejeren Joachim Schack-Rathlou (s. 2769). NE fot. 1982. - Altar candlesticks of light-coloured bronze, 1790, presumably donated by the patron of the church, Joachim Schack-Rathlou.

ret det Schack-Rathlouske våben med elefantordenens kæde. På hver stages diametralt modsatte side er nitted en tilsvarende medaljon, men med graverede, sammenskrevne skønskriftsbogstaver »I S R« for den formodede giver Joachim Schack-Rathlou (jfr. det Rathlouske gravkapel). I nyere tid er stagerne blevet forsynet med en glat, lav lyse-skål i to afsæt.

To store *†*alterstager af messing er omtalt i inventarierne 1687⁴⁶ og 1715.²¹

Syvarmet lysestage, »1905-1930«, med rund, palmetsmykket fod og buede, leddede arme.

*†*Røgelsekar. I inventarierne for 1687⁴⁶ og 1715²¹ omtales et »ildkar«.

Messehagler. To, fra 1960'erne, anvendes i Gosmer, men stammer fra Randlev.⁵¹ En lidt ældre af rødt fløjls med guldgalonerede kanter

Fig. 30. Dåbsfad af messing, fra o. 1550, sydtysk arbejde (s. 2770). NE fot. 1982. - Brass baptismal disk from c. 1550, South German work.

Fig. 31. Romansk døbefont (s. 2770). NE fot. 1982. - Romanesque baptismal font.

og kors, nu ude af brug, opbevares i skab bag alteret.

†Messehagler. 1687 nævnes en grøn hagel med sølvkniplinger.⁴⁶ 1715 var messehaglen ligesom

falterklædet »af sølvstykke med guldblokker udi« (dvs. sølvindvirket tøj med gyldne blomster) og med et smukt broderet krucifiks.²¹ I 1828-inventariet³² opregnes en grøn hagel med sølvsirater, 1862⁹ var haglen af det mere almindelige røde fløj, med »guldsirater«.

Alterskranke, o. 1866,⁵² bestående af træbalustre med terningkapitel samt enkeltprofileret håndliste, opstillet i halvbue. Den tidligere †skranke (jfr. fig. 6) havde en bølget form svarende til bl.a. Ormslevs (s. 2161, fig. 13) og var muligvis anskaffet efter 1840,¹¹ da alter»gelinderet« var skrøbeligt, og knæfaldet ønskedes beklædt og gjort bredere.

Døbefont (fig. 31), romansk, af let rødlig granit, kummen lidt mere brunlig end foden; i alt 103 cm høj, kummen 81,5 cm i tv. Ifølge Mackeprang (Døbefonte s. 257ff.) tilhørende de østjyske løvefontes såkaldte Horsenstype, hvortil også fonten i Falling hører (s. 2728), men nærmest beslægtet med fontene i Odder (s. 2554) og Torrild (s. 2632). Den flade reliefdekoration er typens vanlige: under fodens kraftige, glatte vulst otte spidsblade med palmetter og mellemstående liljer. På kummen forned kransstillede blade hvorover parvis modstillede løver adskilt af ornamentbånd med ranker og et enkelt Georgskors, i ét tilfælde dog af to høje, krydsstillede ranker med fælles, øvre femblad. Foden har kraftige afskalninger, måske stammende fra en afvaskning med saltsyre 1895.²² O. 1904 opstillet i korets nordvest-hjørne, 1966 flyttet ned i kirkens vestende, nær indgangsdøren.

Dåbsfad (fig. 30), o. 1550, af messing, sydtysk arbejde, 66,5 cm i tv., 7,5 cm dybt ved den skrå inderkant. Det store, drevne og punslede fad har en ensartet dekoration i bunden og på den 10,5 cm brede rand: en hjort-og-hundfrise med egekvist og agern mellem dyreparrene. Yderst for begge friser en stemplet blad-bort, randen har desuden inderst en række mindre blade. I bundens midtfelt et relief af spejderne Josua og Kaleb bærende en vindrueklase med et stort vinblad, et relativt sjældent dåbsfad-motiv (jfr. dog Dover, Hjelmslev herred, udført efter samme forlæg). Her udenom en

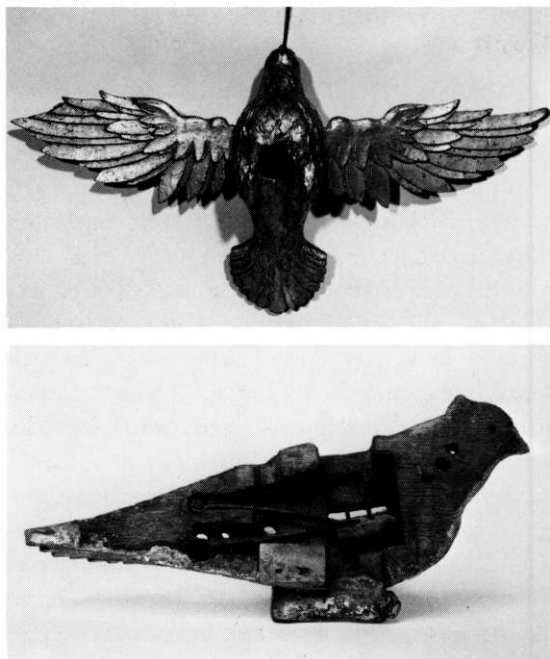

Fig. 32-33. Helligåndsdue fra fontehimmel o. 1650 (s. 2771). Verner Thomsen fot. 1969. - *The Dove of the Holy Spirit on the canopy of the font.*

Fig. 34. Fontehimmel o. 1650, tilskrevet Peder Jensen Kolding (s. 2771). NE fot. 1982. - *Canopy offont c. 1650, ascribed to Peder Jensen Kolding.*

fem gange anvendt remse på syv bogstaver, der forekommer uden mening (jfr. Årslev s. 1557 og Galten s. 2110⁵³). Yderst på randen er sekundært trambuleret: »MTM(?) 1690 MID«.

Dåbskande, 1929, af messing, stemplet »Erstad«. ⁵⁴ Ude af brug.

Fontehimmel (fig. 34), o. 1650, af eg, formodentlig fra Peder Jensen Koldings værksted. ⁵⁵ Den er sekskantet, med gennemløbende, glat frise og profileret gesims, der har springlister og kvartrundstav dekoreret med fladsnit. På den svungne baldakin er seks kvindelige hermer med bruskede bøjleskafter, muslingeskal på hovedet, volutarmer og vinger, der foroven løber ud i kraftige, tvedelte blade. Disse omslutter en konsol, hvorpå er anbragt en friskåret figurgruppe forestillende Kristi dåb. Den høje, skæggede Johannes, i dyreskinsklædning og stor kappe over skuldrene, øser med hånden vand over den mindre, ligeledes skæggede Kristus, iklædt smalt lændeklæde. Over gesimsens hjørnesammenstød står store, drejede kuglespir, hvorimellem seks barokke

topstykker, der omslutter en bladkrans og foroven en fantasimaske, der danner konsol for et lille topspir. To af topstykkerne rummer borgerlige våbenskjolde, hvori: 1) Gudslam stående på halvmåne under to stjerner, hjelmtegnet en stjerne over halvmåne, 2) et hjerte, hvorfra vokser tre roser, hjelmtegnet et kranium med tre roser.

Under fontehimlens flade underside er nu ophængt en udskåret *Helligåndsdue* (fig. 32), af eg, 29,5 cm lang, vingefanget 60 cm. Dens store, udbredte vinger kan bevæges op og ned ved hjælp af en mekanisk fjederkonstruktion, anbragt indvendig i due (fig. 33). Gennem et hul i duens ryg og bug⁵⁶ har antagelig en stang med gribehager kunnet udløse mekanismen.

Der er intet overleveret om brugen, men en omtale 1862⁹ af fontehimlen som »bevægelig«, sammenholdt med et ældre fotografi, der viser due anbragt på ophængningsstangen oven over dåbsgruppen (hvilket er overensstemmende med den almindelige ikonografiske fremstilling af denne scene), antyder, at duens vingebe-

Fig. 35. Prædikestol 1637 og lydhimmel, tilskrevet Peder Jensen Kolding (s. 2772). NE fot. 1982. - Pulpit 1637, ascribed to Peder Jensen Kolding.

vælgelser er blevet udløst ved ophejsningen af fontehimlen (der tillige har tjent som fontelåg) før en dåbshandling.

Ved en restaurering 1969 konstateredes, at duen manglede højre klo, lidt af højre vinge, samt en del af fjederkonstruktionen. Dens forgyldning blev da udbedret. Fontehimlen har i øvrigt en let snedkerstaffering, dvs. forgyldning på springlister, bøjlekanter, topspir, herme-hår, arme og muslingeskal samt på topgrup-pens hår og klæder og våbenmærkerne. Op-hængt over fonten i jernstang, med kugle.

†Dåbstøj. 1828³² og endnu 1862⁹ fandtes »et hvidt Trentnerfels(?) Christentøj med Liste

(dvs. bånd), Hue etc.« opbevaret i en dragkiste på loftet.

Krucifiks, anskaffet 1868,²² en gipsafstøbning efter et arbejde fra 1853 af J. A. Jerichau, der var gift med en datter af den daværende kirkeejer. Figuren 95 cm høj, på trækors med påskruede, forgyldte bogstaver »INRI«. Ophængt over døren i skibets sydvæg.

Prædikestolen (fig. 35), af eg, med skåret årstal 1637, og den tilhørende lydhimmel er tilskrevet Peder Jensen Kolding⁵⁵ ligesom den samtidige altertavle, og flere af dennes komponenter kan genfindes her. Prædikestolen er forholdsvis stor, disponeret efter det usædvanlig store kirkerum. Den har fire fag med fritstående, dog ret fladt udskårne figurer af Kristus og evangelisterne stående på postamentets knækkede hjørnefremspring. Disse har på siderne skårne bosser i kassetteværk og på forsiden de respektive evangelisters tegn, fra nord: 1) buste af Matthæusenglen, med bedende, sammenlagte hænder, 2) Markusløvens vingede hoved, hvilende på forpoterne, 3) Gudslammet (nu uden attribut), stående under den velsignende Kristus med verdenskuglen, 4) Lukasoksen (fig. 37), liggende med krydsede forben, og 5) Johannes' stående ørn med udbredte vinger. Evangelisterne holder bog og pen (Johannes har tabt sin), de to førstnævnte har ens ansigts-træk og langt hår og skæg, de to andre er skægløse, Lukas (fig. 36) med kappen lagt op over hovedet og den unge Johannes karakteriseret ved bløde træk og langt, lokket hår. Hængestykkerne under hjørnerne er rutineret skårne løvehoveder af samme art som altertavlens; de danner tillige forsiden på hver af den svungne underbaldakins fem volutsvungne, bruskede bøjler. Disse løber ned på en konsol med hænggekugle, støttet af ny jernstang. Hver af stolens fire fyldingsfelter, indrammet af pærestav, har en arkade med skælornamenter på pilastre og perle- og æggestav på bueslaget; i sviklerne fremspringende englehoveder. Frisen rummer en indskrift med reliefversaler: »Coelvm et terra transibvnt verba avtem mea minime transibvnt. Marc. 13 [vers 31]«. Gesimsens kvart-rundstav er dekoreret med fladsnit, og på hjør-

nerne er volutknægte med diademhoveder. I postamentet er en tilsvarende, toliniet indskrift, der skal læses linievis tværs over alle felterne; øverste linie: »Troen kommer af predichen oc predichen formedelst gvds ord. Rom. X. 1637.« Anden linie: »Salige ere de som høre gvds ord oc bevare det. Lvc. XI. H. Niels Mortensøn«. - Samme indskrift, med sognepræstens navn, som på prædikestolen i Ørting (s. 2702f.).

Lydhimlen er syvkantet, med glat, gennemløbende frise, kronliste med æggestav og profileret tandsnit samt udkragende gesimsplade, der over hjørnerne har drejede kuglespir. De udsavede, gennembrudte hængestykker, bestående af ranker omkring midtroset, er muligvis ældre kopier af det ene hængestykke (mod korvæggen), der er i ét stykke, med reliefskæring. Under tre af hjørnerne hænger skårne engleheveder, resten er glatte (nye) plader. Lydhimlens underside er ved kantprofilerede brædder delt i syv felter, der under midten har en stor dobbeltroset omkring vindrueklase, og herunder er ophængt en kraftig due med udbredte vinger og vifteformet hale.

Prædikestol og himmel står med træets farve, oplivet af forgyldning på enkelte profilkanter, ornament- og figurdetaljer; himlens underside sortmalet. Også 1846²² havde stolen »forgyldte zirater«, men ønskedes malet med perlefarve eller lys egetræsfarve. - I forbindelse med kirkens hovedrestauration i 1960'erne flyttedes prædikestolen⁵⁷ fra den oprindelige plads i skibets sydøstre hjørne, med opgang langs triumfvæggen, til det modstående hjørne i nord, og en ny trappe opstilledes ved nordvæggen.

En *†muret prædikestol* er omtalt 1619,⁸ da der for 14 mk. indkøbtes 3½ alen klæde, som blev lagt over stolen (jfr. andre tmurede stole i Hads herred, nævnt under Torrild, s. 2635).

†Timeglas nævnt 1687.⁴⁶

Stoleværk, o. 1866, glatte gavle, der har rundbuet, fremspringende forkant og foroven

Fig. 36. Evangelisten Lukas fra prædikestolen, 1637, jfr. fig. 35 (s. 2772). NE fot. 1982. - *The Evangelist Luke from the pulpit, 1637 (cf. fig. 35).*

Fig. 37. Lukasoksen fra prædikestolen 1637; jfr. fig. 35 (s. 2772). NE fot. 1982. - *Detail from the pulpit 1637 (cf. fig. 35).*

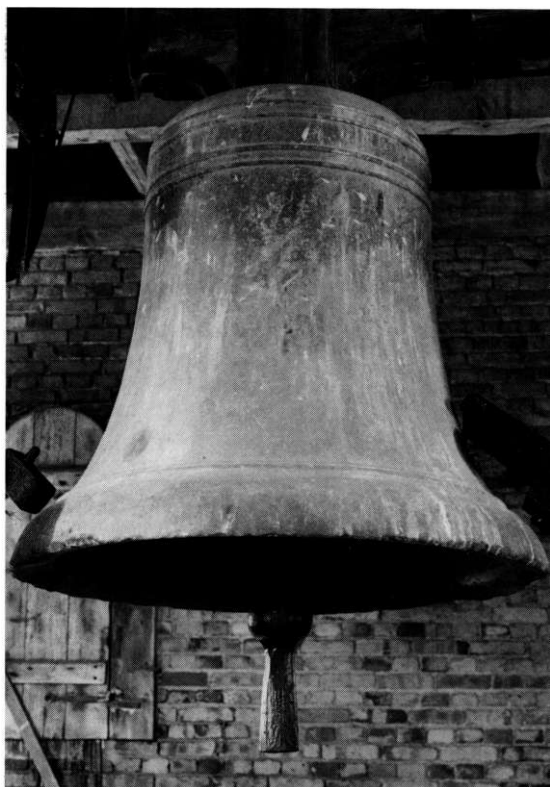

Fig. 38. Klokke fra 1400'ernes sidste halvdel eller begyndelsen af 1500'erne (s. 2775). NE fot. 1982. - *Bell from the latter half of the 15th century or the beginning of the 16th.*

afsluttes af tværstillet trekantgavl over huller. Skråtstillede fyldingsryglæn. Faste paneler omkring orglet; alt hvidmalet. Det forrige *†stoleværk*, tidligst omtalt 1846,²² bestod 1862⁹ af 35 kirkestole, alle lukkede og oliemalede samt forsynet med rygstød. Nr. 24 blev 1846 benævnt »hospitalsstolen«. Præste- og degnestol stod 1862⁹ ved indgangen til koret. Her agtede man 1817¹¹ at opstille bænke til skolebørnene.

†Kirkekiste. Inventariet 1687⁴⁶ nævner en stor, gammel, ubrugelig, jernbunden kiste. En *†dragkiste*, hvori opbevarede *†alterklæde* og *†dåbstøj*, stod 1828³² i det Rathlouske gravkapel. 1862⁹ var den flyttet op på kirkeloftet.

Skab til altertøjet, anskaffet 1910;⁹ bag alteret.

Pengeblok, o. 1980, af umalet, lys eg; opstillet ved syddøren, *†Pengeblok m.m.* 1687⁴⁶ og 1715²¹ omtales en tavlepung, 1858²² en ny fattigbøsse,

der skulle anbringes ved kirkedøren, og 1862⁹ desuden en fattigblok.

†Dørfløje. 1862⁹ dannede to udskårne egedøre (med navnetræk) på hver side af alteret skille til apsiden, der ligesom 1829¹¹ benævntes »sakristiet«.

†Herskabspulpitur ved skibets nordvæg, lige over for kirkens indgang og orglet (jfr. fig. 6) er tidligst omtalt 1840,³² da kirkeejeren, major von Holstein Rathlou, lod føre fire stole hertil. Ligesom orglet var det båret af søjler og havde opgang langs vestvæggen. 1862⁹ stod det oliemalet med forskellige våbenmærker. Nedtaget ved sidste hovedrestauration o. 1966.

Orgel, bygget 1929 af A. C. Zachariasen, Århus.⁵⁸ Senere omdisponeret. Nuværende disposition (seks stemmer og én transmission, ét manual og pedal): Manual: Bordone 16', Principale 8', Qvintatøn 8', Viola 8', Ottava 4', Rørfløjte 4'. Pedal: Subbas 16' (transmission af Bordone 16'). Oktavkoppel, svelle og generalcrescendo. Pneumatisk aktion, keglevindlade. Stort, kubisk orgelhus, anbragt på højt podium i skibets nordvestre hjørne. Orgelhusets syd- og østsider udgøres af to identiske orgelfacader fra torgel nr. 3. De nyromanske facader har attrappiber i et stort, rundbuet felt, indrammet af hjørnesøjlebåret buefrise, *†Orgler*: 1) Skal ifølge Danske Atlas 1768³⁹ være bekostet 1696 af Gregorius Ratlow, der imidlertid døde 1681 (jfr. s. 2784). O. 1846 var orglet udsmykket med gyldne zirater²² og placeret på *†pulpitur* over indgangsdøren⁹ (jfr. fig. 6). 2) Bygget 1848 af J. A. Ohrt, Gram, anskaffet af kirkeejeren, Niels Rosenkrantz v. Holstein-Rathlou, hvis navn og våbenmærke var påmalet facaden.⁵⁹ 3) Anskaffet 1869-70,²² bygget af J. A. Demant, Århus.²⁷ Ét manual med 4-5 stemmer.⁶⁰ Opstillet i to ensdannede huse i vest, flankerende indgangen til Rathlou'ernes kapel. Det nordre hus, med sydvendt spillebord, rummede antagelig hele instrumentet med undtagelse af bælgværket, der har været anbragt i det søndre orgelhus. De to facader indgår i kirkens nuværende orgel.

Salmenumre, moderne metaltal ophængt på søm. *†Salmenummertavler*, o. 1874,⁹ enkle træ-

tavler med hvide indskudsplader hvorpå sortmalede tal.

Præsterækketavle, o. 1966, af mørktbejdset eg, med gyldne kantprofiler og kursivindskrift. På skibets vestvæg, mod syd.

†*Lysekrone*? Synet 1862⁹ omtaler en messinglysekrone ophængt i skibet, måske den niarmede med dobbeltørn som topfigur, der før restaureringen 1965 hang i skibets vestende. Muligvis overført til en anden kirke.⁶¹

To †*lysekroner*, o. 1900, af messing, af type som Mallings (s. 2329), var ophængt henholdsvis i kor og skib.⁶² 1966 erstattet af Poul Henningsens »kugler«.

†*Ligbåre*. 1615⁸ omtales anskaffelse af egetømmer til en ligbåre, formodentlig identisk med den, der nævnes i inventariet 1687.⁴⁶ 1828³² fandtes to »ligbøre« anbragt i våbenhuset.

Tårnур, fra »P. Chr. Louv - 1871 - Kjøbenhavn«,⁶³ anbragt i træhus i tårnets klokkestokværk. Urskive på tårnets sydside. Ret hurtigt efter anskaffelsen »var uret i stå«, hvorefter det jævnligt ønskedes bragt »til at passe tiden bedre« (1906).²²

†*Tårnур*, tidligst omtalt 1661,² da degnen fik betaling, 1 ørte byg, for at stille sejerværket, i herredsbogen 1687⁴⁶ kaldet jernsejerværket i tårnet. Ifølge Danske Atlas 1768³⁹ var det bestemt af geheimerådinde Rathlou, dvs. Dorothea Sophie Schack (jfr. s. 2778), der imidlertid blot i forbindelse med en legatsstiftelse 1756 havde henlagt midler til, at degnen kunne »optrække og rigtig oppasse urværket«. ⁶⁴ 1817 og i årene herefter¹¹ stod tårnурet, og skiven var borte. 1846 ønskedes det rengjort og et tæt »federal« sat omkring det. 1863 noteres, at uret ikke har gået, siden det opsattes i det ny tårn, hvorefter der ønskedes anskaffet et nyt.²²

*Klokke*⁶⁵ (fig. 38), fra 1400'ernes sidste halvdel eller begyndelsen af 1500'erne, 79 cm i tv. og nu ca. 70 cm høj, da kronen mangler. Den skriftløse klokke har som dekoration kun to og to flade randlister om halsen og én over slagringen. Ved fire nyere jernbolte tværs gennem hulen er den nu fastspændt til vuggebommen.⁶⁶ Ny knebel 1979, da der etableredes automatisk

Fig. 39. Brudstykke af romansk gravsten nr. 1 (s. 2776). JJF fot. 1982. - *Upper part of a Romanesque tombstone, no. 1.*

ringning styret fra tårnурet. †*Klokke*. 1529 afgav kirken i forbindelse med klokkeskatten en klokke, der med sit jernfang (dvs. ophæng) vejede 14 lispund.⁶⁷ Ifølge inventarielisterne har der i kirketårnурet i tidens løb kun hængt én klokke, den endnu bevarede.

Klokkestol fra o. 1863, af eg.

GRAVMINDER

†*Epitafier*. 1) O. 1646(?), over major Eiler Gabrielsen Akeleye, der endnu levede 1662.⁶⁸ 1768³⁹ oplyses, at epitafiet var over »Major Acheleje paa Dybvad 1646, som havde levet i Ægteskab 30 Aar og avlet 12 Børn«; det meste af indskriften var da ulæselig.⁶⁹ Epitafiet hang »neden for koret«, dvs. antagelig nær familiens tmurede begravelse, nr. 1 (s. 2789) i skibets sydøstre hjørne.

2) O. 1673, over Laurits Brorson, †1681, for-

Fig. 40. Gravsten nr. 2, o. 1625, over anonymt ægtepar (s. 2776). NE fot. 1982. - *Tombstone no.2, c. 1625, for an anonymous married couple.*

valter på Åkær og ejer af Dybvad (jfr. historik). Epitafiet, der endnu omtales 1768,³⁹ er formentlig udført kort efter 1673, da Laurits Brorson fik kgl. stadfæstelse på et begravelsessted i kirken, dvs. familiens $\dagger$ murede begravelse i koret (s. 2790), hvor epitafiet antagelig hang. (Jfr. talterbeklædning).

Gravsten. 1) (Fig. 39), romansk, af grovkornet, rødlig granit med sorte korn, brudstykke, 60x42 cm. Stenen har skråfasede kanter, og i det forsænkede felt her indenfor et smalt Georgskors, hvis nedre arm er forlænget, så det nærmest har karakter af et latinsk kors. Herunder, men uden forbindelse med korset, en vandret bølget stav, der synes at støtte på en lodret; gravstenen imidlertid afbrudt her. Indsat over døren i tårnets sydmur (jfr. s. 2762).

2) (Fig. 40), o. 1625. Figursten over anonymt ægtepar. Rød kalksten, 181x119x11 cm, fodfeltets indskrift med reliefversaler helt afslidt. Ægteparret står under en profileret tvillingarkade, der i siderne er støttet af volutter, midtpå af et englehoved. Manden har svunget overskæg og tvedelt fuldskæg, der når ud over pibekraven. Det anes, at han i venstre hånd holder en handske. Han bærer foldet kappe over kort trøje og knæbukser; skoene har spænder. Kvinden har konehue, rund, stivet krave og kappe, der næsten når ned til den fodsides kjole. Foran brystet holder hun en bog. Stenen, der antagelig er udført i et Århus-værksted, har hjørnecirkler med de siddende evangelister, udført efter forlæg, som kendes fra flere sten (jfr. bl.a. Århus domkirke s. 786, nr. 39). Over englehovedet på arkaden ses to helt nedslidte, symmetriske skjolde. Baggrunden bag figurerne prikhuget. Indmuret i våbenhusets østvæg.

3) (Fig. 41), o. 1625-50, med sekundær indskrift fra o. 1793.⁷⁰ Lysgrå, gotlansk kalksten med orthoceratiter, 203x127x12 cm, med helfigur fremstilling af et anonymt ægtepar under arkade beslægtet med gravsten nr. 2, men afvigende i enkeltheder: arkadens konsoller, midtsviklens manglende udsmykning samt i figurdetaljer. Mandens tvedelte skæg er afrundet forneden, kvindens hænder er sammenlagt foran brystet; i øvrigt er hendes hovedform og dragt nøje svarende til en sten i Århus domkirke (s. 797, nr. 55).

Fodfeltets oprindelige indskrift er udslebet for at give plads til en sekundær, med fordybet kursiv: »Denne Steen er foræret af Hans Excellence SI. Hr. Geheimeraad Schach Rathlov for at Hædre det Gravsted Der Giemmer det dødelige af den i Livet Agtbare og velanstændige mand og sognefoget ... Rasmus Iorgensen«, f. i ... 1757, boede i Fændsteen Hoffgaard og døde der 1793, 36 år gl., og hans hustru Mette Erichsdatter, f. i Saxild 17?, boede i Fændsteen Hofgaard og døde der Opsat mod våbenhusets vestmur.

*4) O. 1696, over »det i lifvet for[eenet] oc i grafven forsa[mle]t ectepar« Mads Nielsen,⁷¹ d. på Aakier gård 13. sept. 1696, 59 år gl., da han i

sit ægteskab havde avlet fire døtre og én søn, og hustru Anne Lassen, † der huiler i dette sovekammer«. Indskriften, der indledes med citat fra Ezeck. 37, 25, afsluttes af formanende vers:

»Her ligger vore been i sove huile roelig
før ingen flytte dem fra denne ormeboe
forbandet være den som gjører dem uroe
acht læser tench dig om huo du end mon vare
den steene satte skrift shal(!) her med dette lære
at du de døde ei paalegger skade hand
om deris minde end fortærer tidens tand.«

Trods indskriftens ordlyd hviler enken ikke i den omtalte grav, men i Vadum kirke, Ålborg amt, hvor et gravkapel med epitaf er indrettet for hendes anden mand, Peder de Lasson til Rødslet m.fl., †1737, og hende selv, †1747.

Gravstenen, af rødlig kalksten, 95x87,5 cm, nu itubruddet og en del afslået foroven, har en indskrift med fordybede versaler, der næsten dækker hele fladen. Den er o. 1910 overflyttet til Rathlousdals have, men var oprindeligt anbragt på en af murene til den lille *†murede begravelse*, med plads til to kister, der fandtes under »sakristiet«, dvs. apsidens. 1866 blev begravelsen sløjet og kisterne (trods gravverset) begravet på kirkegården.⁷²

*5) O. 1800?, over jomfru Øllegaard Rhode, f. på Clausholm 31. dec. 1722, som efter at have tjent fru Øllegaard Charlotte Schack Rathlou med største troskab, flid og kærlighed henviste på Rathlousdal d. . . Ifølge kirkebogen er Øllegaard Rhode †19. maj 1810, 87 år gl. og begravet 25. maj på Gosmer kirkegård.⁷³ Hvid marmorgravsten, 123x92 cm, afbrudt for enden; indskriften med fordybede versaler. Nu, som o. 1914, i Rathlousdals have.

Det Rathlouske gravkapel, indrettet i tårnrummet (jfr. s. 2760), er rimeligvis første gang anvendt efter Gregorius Rathlous bisættelse 1681.⁷⁴ Der kan dog næppe være tale om indretning af et egentligt familiekapel før efter 1696, da ovennævnte enke, Margrethe Gersdorff, fik skøde på kirken (jfr. historik).

I sin hospitalsfundats af 1756 (jfr. hospitalet s. 2748) bestemte Dorothea Sophia Schack, at 20 rdl. årligt skulle gå til eftersyn og vedligeholdelse af hospitalet, orglet og urværket (se

Fig. 41. Gravsten nr. 3, o. 1625-50, over anonymt ægtepar (s. 2776). NE fot. 1982. - *Tombstone no. 3, c. 1625-50, for an anonymous married couple, with secondary inscription c. 1793.*

disse) samt begravelserne i tårnrummet. Desuden om sidstnævnte, at der ikke måtte indsættes flere kister, da de derværende »Marmor- og Steen-Kister, med andre derudi værende«, derved let kunne tage skade i betragtning af den liden plads i rummet.⁷⁵

I kapellet er i tidens løb henstillet to sarkofager og syv trækister.

Adgangen fra skibet til det prunkløse kapel er gennem et stort *portalepitaf* (fig. 44), hvis smedjærnsfløje bærer årstallet 1759. Portalepitafiet, der næsten når til kirkens loft, er udført i sandsten stafferet som marmor. Det består af en rundbuet, pilasterbåret portal, hvorover et våbenprydet podium danner sæde for to kvinder, som hver holder en oval portrætmedaillon af henholdsvis Christian Rathlou og hans hu-

Fig. 42-43. Portrætmedaljoner af Christian Rathlou og hans hustru Dorothea Sophie Schack fra portalepitafiet o. 1759 til det Rathlouske gravkapel; jfr. fig. 44 (s.2778ff.). NE fot. 1982 og JFF 1986. - *Portrait medallions of Christian Rathlou and his wife Dorothea Sophie Schack from the portal tablet c. 1759 of the Rathlou sepulchral chapel*

stru Dorothea Sophie Schack, der »istandsatte« kapellet (jfr. nedenfor). En profileret sandstensramme på bagvæggen omgiver podiet og den herpå hvilende ovale skriftramme, der er flankeret af sløjfeophængte blomsterfestoner. I skriftfeltet står med fordybet, gylden kursiv og versaler:

Her Neden for er Indgangen til et Gjemmestæd, der bevarer det, som var Dødeligt af De ved ærefulde Erindring paa iorden ellers Udødelige, Den brave, Høy: Priiselige Herre, Høy= og velbaarne Hr. CHRISTIAN RATHLOU, Herre til Rathlovsdahl og Gersdorflund, Ridder, D:K:M: Geheimeraad og Jægermester over Nørre Jylland, der efter 75 Aars berømmelige levetid, i hvilke Han trolig tiente sin Gud, sin Konge, sit Fæderne=land, Hensov i Herren d. 5. Junii 1752, efterladende Sin Fromme Høy= elskelige Frue, Høy= og velbaarne Frue DOROTHEA SOPHIA SCHACK Der udi 44 Aars kiærlige Ægtestand med sin nu sal: Herre, saae sig velsignet med Fiire Livsalige, I Deres unge Aar bortkaldte, og herhos Deres Fædre samlede,

Høy=Adelige børn og udi Aars Gudhengivne Enkestand besørgede dette Guds Huuses Prydelse, hosligende Hospitals Gudelige stiftelse og dette Begravelses Istandsættelse, hvor Hendes Legeme tog sin boelig, efter at siælen ved en salig Død Gik ind i Ævigheden d. <4de Apr.> 17<71> I Hendes Alders <89> Aar. - Vi samlede vare, Vi samlede ere, / I Himlen og Graven til sammen, / Vor Samling sig Herren kierkom-(m)en lod være, / Der Glæder os samlede, / Amen.

Midt på det volutsvungne podium er to skråtstillede, blomstersmykkede rocailleskjolde, der i det hvælvede midtfelt har henholdsvis Rathlouvåbenet indfattet af Dannebrogssordenens kæde og Schacks dobbeltlilie. De siddende kvinder, iført lange, folderige gevandter, holder støttet mod knæet en 55 cm høj, oval plade, med de afdødes buster i relief, med ansigterne vendt mod hinanden. Den søndre viser Christian Rathlou (fig. 42), med allongeparyk, halsbind og med Dannebrogssordenens bånd trukket over brystet og korset på frakken. Mod

Fig. 44. Portalepitaf, fra o. 1759, til det Rathlouske gravkapel (s. 2777). NE fot. 1982. - *Sepulchral tablet from c. 1759 at entrance to the Rathlou sepulchral chapel.*

Fig. 45. Indrammet opstandelsesrelief, antagelig fra 1700'ernes sidste halvdel, tidligere ophængt i det Rathlouske gravkapel (s. 2781). NE fot. 1982. - *Framed relief of the Resurrection, presumably from the latter half of the 18th century, formerly hanging in the Rathlou sepulchral chapel.*

Fig. 46. Lås fra smedjernsgitter 1759; jfr. fig. 44 (s. 2780). NE fot. 1982. - *Lock from wrought-iron lattice 1759 (cf. fig. 44).*

nord ses ægtefællen (fig. 43), hvis lange, lokkede hår falder løst ned over hendes venstre skulder. Kjoleudskæringen er ret dyb, en folderig kappe er trukket op over højre skulder; en

korsformet orden ses på hendes venstre bryst (jfr. stafferingen nedenfor).

Portalepitafiets marmorilluderende staffering omfatter en grå marmorering på selve portalen, med hvidmalede sokkelprofiler og kapitæler med feston. Podiet og skriftrammen står hvide med sorte og blå årer, mens rocailleskjolde, festoner, kvindefigurer og portrætmedaljoner er hvidmalede. Baggrunden sortmalet. Våbnerne foran podiet bærer heraldiske farver, Rathlous røde spids på gylden bund, kæden rød med hvide kors og gyldne W'er og C5, Schacks sølvlilje på rød bund. På portrætmedaljonerne er alene ordensprydelserne stafferet: Christian Rathlous hvide ordensbånd kantet med rødt, korset gyldent; hans hustru bærer ordenen L'union parfaite.⁷⁶ Af dennes farver ses nu kun lidt hvidt og rødt fra korsarmene, med blå midtoval, hvori et spejlmonogram »C6 SM« for Christian 6. og dronning Sophie Magdalene, samt lidt forgyldning fra den norske løve og den brandenburgske ørn mellem de øvre korsarme. - 1968 blev portalepitafiet restaureret, efter at flere lag maling og kalk var fjernet.⁷⁷

Et to fløjet smedjernsgitter (fig. 44), fra 1759, er anbragt i portalåbningen til gravkapellet. Gitteret, der er beslægtet både med et i Malling fra 1708 (s. 2331) og Lichtenbergs fra 1738 i Horsens klosterkirke, har rosetsmykket rammeværk, der følger portalens form. Det er ophængt i to gangjern, der ligeledes tværdeler fløjene, og i hver af disse er seks runde partisanstænger, vekselvis afsluttet af bladflamme og spydspids (jfr. Falling s. 2740). I fodfeltet er dobbelte fladjerns C-bøjler, og herover og omkring gitterets midtværbånd er hjerteformede fladjernsvolutter med flammetunge. En stor, hjerteformet låsekasse (fig. 46) er på forsiden smykket med reliefranker. På øvre gangjern er fæstnet reliefbogstaver og årstal: »Anno - 1759« og midt på hver fløj her nedenunder jernblikplader med kronede rokokovåbener for Rathlou og Schack, indrammet af krydsende grene, alt i relief (fig. 44). I de nedre gitterfelter de tilhørende, sammenskrevne initialer, henholdsvis »CRL« for Christian Rathlou og

»DSS« for Dorothea Sophia Schack. På rammejernene ses fem ens smedejernsstempler »HLP« (fig. 64). Gitteret sortmalet, med gyldne detaljer, kun kroneringenes inderside, Rathlous-våbenets skjoldemærke og ordenskæde samt Schack-våbenets bund er rødmaledede, liljen hvid.

En *indskriftstavle* er 1771 indsat i kapellets vestvæg. Den er af sort marmor, rektangulær, 35,5X63 cm, med fordybede, gulmalede versaler:

»Far vel far evig vel og tager an min tak.
Herr Christian Rathlou og fru Dorth Sophie Schack,
i gav mig hustrue, navn og brød,
ieg ærer eder til min død.
MDCCLXXI
I. O. Schack Rathlou.«

I kapellet har indvendigt over døren været anbragt en messingplade med et *opstandelsesrelief* (fig. 45), antagelig fra 1700'ernes sidste halvdel. Den tynde plade, 41x33 cm, har en drevet fremstilling af Kristus, med stor stråleglorie, stående med sejrspanen på en himmelbræmme, hvorunder tre soldater. Pladen er indsat i en grov fyrretræsramme med kraftig, profileret, buet gesims og med tilsvarende, tunget profiliste på topstykket. Pladen gulmalet, rammen grå. Aftrykket efter relieffet ses over døren; nu ophængt på vestvæggen i det Schack-Rathlouske gravkapel.

Bisatte: I gravkapellet står to sandstenssarkofager og syv trækister. Sarkofagerne rummer, ifølge deres indskrifter, Christian Rathlou †1752 og hans hustru, Dorothea Sophie Schack †1771; trækisterne Gregorius Rathlou †1681, og hans hustru Margrethe Gersdorff, der endnu levede 1698 (Christian Rathlous forældre), Frederik Carl Rathlou, der endnu levede 1713 (Chr. Rathlous broder), samt Chr. Rathlous fire børn med Dorothea Sophie Schack: Gregorius Rathlou †1714, Margrethe Gersdorff †1717, Christian Rathlou †1720 og Sophie Hedevig Rathlou †1747.

Da de fleste trækister mangler kisteplader med indskrift, kan det kun indirekte bestemmes (jfr. nedenfor), hvem der hviler i de enkelte kister.

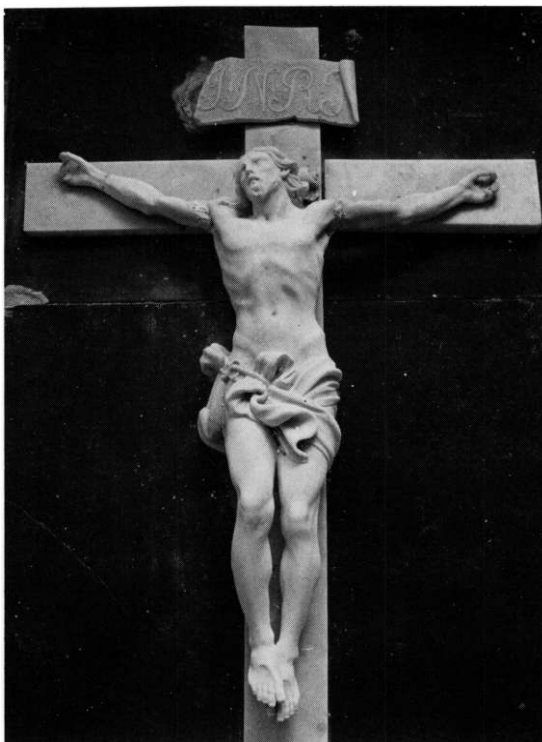

Fig. 47. Marmorkrucifiks på Christian Rathlous sarkofag, fra 1753 (s. 2782). NE fot. 1982. - *Marble crucifix on Christian Rathlou's sarcophagus from 1753.*

Fig. 48. Marmorvåbenskjold på sarkofag nr. 2, 1753, for Dorothea Sophie Schack, †1771 (s. 2782). NE fot. 1982. - *Marble escutcheon on sarcophagus no. 2, 1753.*

De to ens *sarkofager* (jfr. fig. 49-50), fra 1753, er ifølge indskriften på nr. 2 udført på foranledning af Dorothea Sophie Schack. De måler 210x118 cm (uden kartoucher), er ca. 90 cm

Fig. 49. Det Rathlouske gravkapel, set mod vest, med sarkofag nr. 1 og kisterne nr. 1, 2 og 4 (s. 2782ff.). NE fot. 1982. - *The Rathlou sepulchral chapel, looking west, with sarcophagus no. 1 and coffins no. 1, 2 and 4.*

høje og forarbejdet af nu en del forvitret, sort-malet sandsten med billedhuggerarbejde af hvidt marmor. På sarkofagernes baroksvungne og forkrøppede sider er anbragt kartoucher med rocailleværk, der på hver af gavlene, både i hoved- og fodende, bærer afdødes sammenslyngede initialer i relief på prikbugget baggrund og under krone henholdsvis »CR« og »DSS«. På hver af langsiderne det respektive slægtsvåben, nr. 1 med Rathlou-våbenet indfattet af Dannebrogsgordenens kæde og med udstikkende våbentrofæer, spyd, gevær, pil og kogger, kølle og vildsvinehoved (refererende til Rathlous hverv som jægermester). Hustruens rocaille omfatter alene Schack-våbenet (fig. 48). På hvert af lågene ligger øverst et 132 cm højt krucifiks (fig. 47). Den fint modellerede figur, 76 cm høj, med let lidende ansigtsud-

tryk og åben mund, har folderigt lændeklæde, åbent ved den ene side og sammenholdt af et tov. På et skriftbånd »INRI« med store skøn-skriftbogstaver. Under krucifikset ligger en indskriftstavle, 39x74 cm, formet som en skriftrulle, med fordybet kursiv.

Gennem et hul i det ene hjørne af sarkofag nr. 1 kan skimtes en barokprofileret *inderkiste*, af fyr, betrukket med sort klæde. På låget anes afdødes *kårde*, der har forgyldt skæfte og parérplade formet som en blomst.

Indskrifterne på de to sarkofager er:

1) »Her giemmes det Iordiske af Hoy og Velbaarne Herr CHRISTIAN RATHLOW Herre til Rathlowsdal og Gerstorfslund, Ridder, D.K.M. Geheime=Raad og lægermester over Norre Iylland. Födt 1677 d: 12 Novembr: af Gregorius Rathlow Hofmester hos den Kongl:

Fig. 50. Det Rathlouske gravkapel, set mod nordvest, med sarkofag nr. 2 og kisterne nr. 7, 5, 6 og 3 (s. 2783ff.)
NE fot. 1982. - *The Rathlou sepulchral chapel, looking north-west, with sarcophagus no.2 and coffins no. 1, 5, 6, 3.*

Prinsesse WILHELMINA ERNESTINA og Frue Margareta Gersdorf. Efter at have studeret paa det Kongl: Ridderlige Accademie i Kiöbn: besaae Engelland, Tydskland og Holland. Tiente siden til Hove, og i trende Kongers Tid gik frem fra det ene Ære=Trin til det andet. Indtil Han efter 44 Aars Kiærlige Ægteskab med Høy og Velbaarne Frue DOROTHEA SOPHIA SCHACK Döde 1752 den 5 Iunii i hans Alders 75 Aar. - Forstand, et muntert Væsen, Tienstvillighed mod alle, gjorde ham elsket af alle. Til hans sidste Berömelse(!) kan med Sandhed siges, at han for sin Stand var et Exempel, for sin Næste en Tilflugt, for Iylland en Ziir.«

2) »Til en herlig Opstandelse er her henlagt Høy og Velbaarne Frue DOROTHEA SOPHIA SCHACK, En Dotter af H: Joachim Schack, Ridder, General Maior og Amtmand over Skan-

derborg og Aakier Amter, og Dorothea Sophia Seefeld, Födt 1682 d. 16. Iunÿ. Efter Standsmæssig givne Education kom til Hove som Hof=Fröken hos Hendes Kongl.: Höyhed Prinsesse SOPHIA HEDEVIG, Hvorfra hun 1708 d. 7. Martii indtraade(!) i Ægteskab med hendes nu Sal: Herre Herr CHRISTIAN RATHLOW. ... De havde fire Börn samen(!), alle i Ungdommen döde og her i Gosmer Kirke begravne. Da De saae sig ingen Livs=Arvinger at have, oprettede De begge af Rathlowsdal og Gersdorfslund et u=adskilt Stamhuus. Hun, som efterlevede, lod disse Kister giöre 1753. Endede efter Guds behag sine Dage i Aaret 17<71> den (4^{DC} AP:) Hendes Alders <89>Aar.«

De to sarkofager og portalepitafiet synes udført af samme billedhugger, måske en kunstner med tilknytning til Didrik Gercken, død 1748.

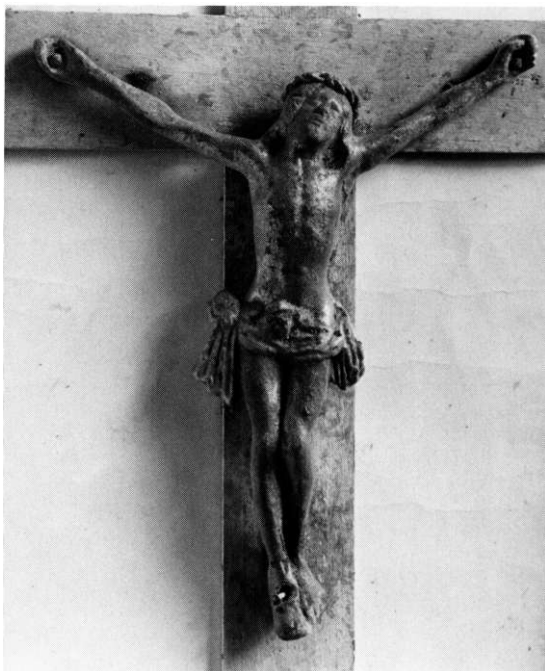

Fig. 51. Blystøbt krucifiks på Gregorius Rathlous kiste, nr. 1, fra o. 1681 (s. 2784). NE fot. 1982. - *Crucifix cast in lead on Gregorius Rathlou's coffin, no. 1, from c. 1681.*

Denne har 1738 leveret epitafiet, med portræt-medallioner, over Gerhard de Lichtenberg og hans frue i Horsens klosterkirke og bl.a. sarkofager⁷⁸ 1743-46 i Roskilde domkirke til dronning Anne Sophie og tre af hendes børn, hvormed Gosmer-sarkofagerne har en vis lighed.

De syv *trækister* (jfr. fig. 49-50), der alle er omtalt stående i kapellet 1758,⁷⁹ er, som nævnt, i hovedsagen uden indskrifter, men kan sandsynligt identificeres efter mål, type og dekoration. En del løse kisteplader og beslag, der er opbevaret i kapellet, kan placeres ud fra aftryk og stiltræk. Disse kistebeslag er formodentlig fjernet fra kisterne i forbindelse med den istandsættelse,²⁷ der foretoges efter 1853.⁸⁰

1) (Jfr. fig. 49). O. 1681, ifølge kistepladens indskrift over Gregorius [R]atlow til Ratio[usdal], fordum dronning Sophia Amalias kammerherre] i 9 år, dernæst i prinsesse Wilhelminas regeringstid [ove]rförster til Heidelberg; søn af [Detlev Ratlou] til Lentzan, amtmand over Sieber amt i Holsten, og fru Catarina

Rantzow. Født på Lentzan, Holsten 30.jan. 1636, d. på Ratlofsdaal(!) 30. juni 1681.⁸¹

Kisten, af eg, er rektangulær, 212x85 cm og 84 cm høj medregnet de samtidige bukke, den hviler på. Den har lodrette sider og lavt, tresidet låg, tidligere overalt betrukket med sort ruskind, kantet med smalle, glatte metalprofilbånd samt rigt dekoreret med nu sortmalede kistebeslag af messingblik. På hver af kort- og langsiderne er henholdsvis én og tre ens drevne, ovale kistebeslag med en stor bærehank. De er smykket med akantusblade og blomster omkransende et midtfelt med frugter omkring en rose. Oven på låget ligger øverst et krucifiks (fig. 51) med en 23 cm høj, blystøbt Kristusfigur, på et metalkors. Figuren har lysrød karnation og gult lændeklæde, korset hvidmalet. Herunder er mærker efter en oval *†*kisteplade i fliget ramme, 40,5x30 cm. Under denne ses tydelige spor efter den bevarede, løstliggende *kisteplade* (fig. 55), 55,5x31,5 cm, hvis stærkt defekte versalindskrift er graveret på et ovalfelt indrammet af drevne akantusblade og frugter. Nederst på låget ses sømhuller efter en *†*plade, hvis form ikke kan skelnes. På lågets hovedgavl omgiver en bladranke afdødes kronede, sammenskrevne initialer: »SGR«, for S(alig) Gregorius Ratlow. På modstående gavl spor efter en *†*plade. Hver af lågets skrå langsider har været prydet med otte hjelmmede aneskjolde, med lille navnebånd nedenunder. Kun to er nu

Fig. 52. Kistebeslag fra Margrethe Gersdorffs kiste, nr. 2, fra o. 1700 (s. 2785). NE fot. 1982. - *Fitting from Margrethe Gersdorffs coffin, no.2, from c. 1700.*

Fig. 53. Kisteplade med spejlmonogram fra Frederik Carl Rathlous kiste, nr. 3, fra kort efter(?) 1713 (s. 2786). NE fot. 1982. - *Coffin plate with back-to-back monogram for Fr. C. Rathlou, died shortly after 1713.*

Fig. 54. Kistebeslag fra Frederik Carl Rathlous kiste, nr. 3, fra kort efter(?) 1713 (s. 2786). NE fot. 1982. - *Coffin fitting from coffin no. 3 (cf. fig. 53).*

Fig. 55. Kisteplade over Gregorius Rathlou, †1681 (s. 2784). NE fot. 1982. - *Coffin plate to Gregorius Rathlou, †1681.*

bevaret, sortmalede, med gyldne detaljer. - Kisten⁸² anbragt i gravkapellets sydvestre hjørne.

2) (Jfr. fig. 49). Formentlig o. 1700, for Margrethe Gersdorff, sal. Gregorii Rathlows, datter af Joachim Gersdorff, rigens drost, og fru Øhlegaard Hvidtfeldt.⁸³ Levede endnu 1698.⁸⁴

Rektangulær, sortmalet kiste, af eg, 190x70 cm og 67 cm høj, svarende til nr. 1, det tresidede låg dog lidt højere. Hver af kistens kort- og langsider har aftryk af henholdsvis én og tre ens, sortmalede kistebeslag (fig. 52), hvoraf fire er bevaret, løstliggende. De har tovtavsindrammet midtfelt, med frugter omkring blomst, og her udenom en krans af akantusranke og store blomster. På kistelåget ligger, på

trækors, en 32 cm høj, blystøbt Kristusfigur med påsat, flettet tornekrone; den ene arm afbrudt, den anden vredet ud af form. Stafferet som nr. 1. På hver af lågets skrå langsider er spor tilsyneladende efter seks anevåbener.

Inderkisten, af fyr, med tresidet låg, er uden bemaling og dekoration, dog ses rester af sort stof på hver af kistens gavle. - Anbragt i kapellets sydøstre hjørne.

3) (Jfr. fig. 50). Efter 1713, for jagtjunker Frederik Carl Rathlou,⁸³ der endnu levede 1713.⁸⁴

Kisten, af sortmalet eg, 200x74 cm og 90 cm høj, har let svungne sider og barokprofileret låg. På dettes hjørner ses vinkelbøjede blad-

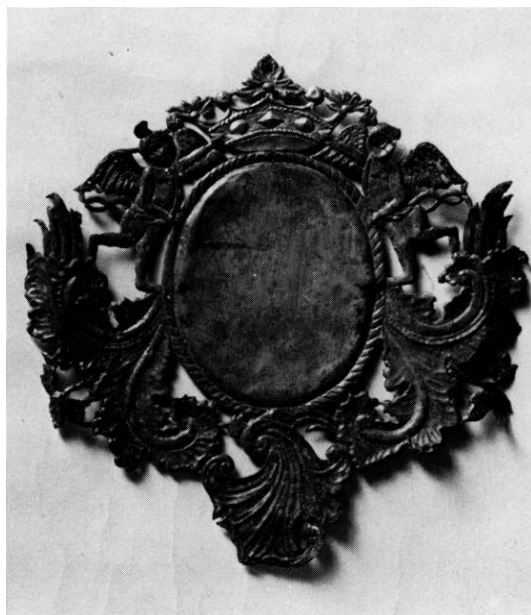

Fig. 56. Kisteplade fra Margrethe Gersdorff Rathlous kiste, nr. 4, fra o. 1717 (s. 2786). NE fot. 1982. - *Coffin plate from coffin no. 4 to Margrethe Gersdorff Rathlou, died 1717.*

namenter af bly. På kistens langsider er store, sortmalede kistebeslag af metalblik, ganske svarende til og antagelig udført af samme gørtler, som har forarbejdet beslagene på kiste nr. 1 i Odder kirke (s. 2565 og fig. 63): ens, spejlvendte, laurbærkransede engle, der holder båndsløjfe med frugtklase (fig. 54). Mellem hvert par er på kistens ene langside og i hvert fald på den ene gavl det Rathlouske våben omgivet af akantusblade. Midt på den anden langside ses aftryk efter en bevaret, let hvælvet *plade* med spejlmonogram (fig. 53), skønskriftsbogstaverne »FCR« for Frederik Carl Rathlou, omkranset af bladværk og frugter. På lågets langsider er aftryk efter de 2x6 anevåbener, af messingblik, med forgyldning, som er bevaret løstliggende i kapellet.⁸⁵ På låget ligger øverst et 28 cm højt krucifiks, med hovedet kastet tilbage og let bøjede ben; på trækors og stafferet som krucifikset på nr. 1 og 2. Herunder aftryk efter en *†*kisteplade, formodentlig med gravskriften. - Kisten anbragt i kapellets nordøstre hjørne.

4) (Jfr. fig. 49). Barnekiste, o. 1717, for Mar-

grethe Gersdorff Rathlou, †1717, 5 år gl.⁸³. Trapezformet, sortmalet egetræskiste, 148x68-62 cm og 59 cm høj, med svungne sider og profileret, (oprindelig) sort ruskindsbeklædt låg; anbragt på 20 cm høje skamler, dekoreret med neglesnit. Øverst på låget et blystøbt, 16 cm højt krucifiks, stafferet som de foregående krucifikser. Herunder tydelige spor efter den bevarede, løstliggende *kisteplade* (fig. 56), hvis indskrift er forsvundet. Den 31,5x31,5 cm store plade har ovalt skriftfelt indrammet af smal tovtav og omgivet af rocailleværk, hvorpå står to engle holdende en krone. På hver langside et delvis forgyldt kistebeslag med henholdsvis det fædrene Rathlou-våben og det mødrene Gersdorff-våben (det sidste løstliggende). - Anbragt ved siden af nr. 2, nærmest rummets midte, i dettes sydøstre hjørne.

5-6) (Jfr. fig. 50). To børnekister, o. 1714 og o. 1720, for drengebørnene Gregorius Rathlou, født og død 1714, og Christian Rathlou, født og død 1720.⁸³ *Kisterne*, der er ens i form og udstyr og næsten svarende til nr. 4, måler henholdsvis 108x50-44 cmx45 cm og 95x46-41x41 cm; de hviler på 13 cm høje, profilerede bukke. Nr. 5 har bevaret sin (løstliggende) *kisteplade*, nu uden indskrift, og næsten svarende til nr. 4. Nr. 6 mangler både kisteplade og et Schack-våben. I den mindste kiste er iagttaget en *inderkiste* af umalet fyr, med hvælvet låg. - Anbragt i kapellets nordøstre hjørne.

7) (Jfr. fig. 50). O. 1747, for Sophia Hedewig Rathlou, ridder og hofmester hos prinsesse Louise hr. Henning von Qvalens frue, *11. juni 1711, †13. maj 1747.⁸³

Svagt trapezformet *kiste*, af eg, 209x95-85 cm og 100 cm høj, med kistebeslag svarende til og antagelig af samme gørtler, som har udført dekorationer på kiste nr. 5 i Odder (s. 2567) og fru Bornemanns kiste i Falling (s. 2740). Kisten har svungne sider og tresidet, svejftet låg med dobbelt hulkel; sortmalet og med rester af ruskind. På hjørnerne sidder kraftigt fremspringende englehoveder, hvis vinger breder sig ud til siderne. Midt på den ene langside et Rathlou-våben omkranset af palmeblade, på den anden mærker efter et løstliggende, kronet

Fig. 57-58. Kistebeslag fra Sophia Hedewig Rathlous kiste, nr. 7, fra o. 1747 (s. 2787). 57. Spejlmonogram SHR. 58. Dydefiguren »Kærlighed«. - Coffin fittings from coffin no. 7 to Sophie H. Rathlou, died 1747.

Fig. 59. Kisteplade fra Sophia Hedewig Rathlous kiste, nr. 7, fra o. 1747 (s. 2787). NE fot. 1982. - Coffin plate from coffin no. 7 to Sophia Hedewig Rathlou, died 1747.

spejlmonogram (fig. 57) »SHR« for Sophia Hedewig Rathlou, omkranset af palmegrene og svævende engle. Hver af disse midtdekorationer er flankeret af kistebeslag med naive dydefigurer i rocailleværk: på den ene langside Retfærd, med vægt og sværd, og Troen, med krucifiks og bog, på den anden Kærlighed (fig. 58), med et barn på armen og et andet (en blystøbt frifigur) ved hånden, og Håbet, med anker og fugl. På fodenden ses Døden med le (jfr. s. 2569, fig. 64). På låget, der har blystøbte, forsølvede bladornamenter på hjørnerne, ligger øverst et 29 cm højt krucifiks, af form og stafing omtrent som nr. 3. Herunder spor efter den løstliggende kisteplade (fig. 59), af messingblik, 48x34 cm, med rocailleindrammet, kro-

net skriftplade, nu uden indskrift, og med to engle, der hver holder et kranium. - I kapellets nordvestre hjørne.

Det *Schack-Rathlouske gravkapel*⁸⁶ tilbygget ud for skibets norddør (s. 2760) er et enkelt rum, hvis eneste udsmykning er en *indskriftstavle*, fra 1783, på nordvæggen mellem de to store vinduer (fig. 61). Tavlen er oval, af gråblå marmor, 109x82 cm, indfattet af en profileret, hvidkalket stukramme. Herover er en messingstøbt dekoration bestående af en sløjfeophængt blomsterkrans omkring et strålekranset Gudslam, med fane. Under kransen to kornneg. Tavlen indskrift, med fordybede, gyldne versaler, er 8. vers fra Thomas Kingos salme »Som den gyldne sol frembryder«⁸⁷ afsluttet

med initialerne for Joachim Otto Schack Rathlouw og Øllegaard Charlotte Juel:

Du til livet os skal vække
det er din opreisnings kraft
lad kun iorden os bedække
orme tære all vor saft
os opsluge ild og vand
den troe dog os trøste kand
at vi skal til liv opstande
udaf dødens mørke lande
I.O.S.R. Ø.C.I.
MDCCLXXXIII

Et ret lavt, tofløjet *smedejernsgitter* (fig. 62), fra 1780'erne, giver adgang til kapellet. Gitteret, der midtpå har en rundbuet afslutning, består af enkle stænger med topspir; herunder fastholder rosetnagler det øvre tværjern til stængerne; dobbelte, tilsvarende bånd forneden. En kvadratisk låseplade (fig. 63) på hver af fløjene er smykket med bladbojler. Sortmalet.

Fig. 60. Marmorplade med det Schack-Rathlouske våben fra sarkofag nr. 3 for statsminister Joachim Otto Schack-Rathlouw til Rathlousdal og Gersdorffslund, †1800; jfr. fig. 61 (s. 2788). NE fot. 1982. - *Marble escutcheon on sarcophagus nr. 3 for Joachim Otto Schack-Rathlouw of Rathlousdal and Gersdorffslund, †1800 (cf. fig. 6i).*

På kapellets grå flisegulv står tre store *sarkofager*, udført efter tegning af billedhuggeren Johannes Wiedewelt og approberet af bestilleren Joachim Otto Schack Rathlouw 24. dec. 1780.⁸⁸ Foranledningen var datterens tidlige død 1778.⁸⁹ Alle tre sarkofager var ifølge Wiedewelt færdigudførte juni 1782.⁹⁰

De tre ens sarkofager (fig. 61), der måler 260x147 cm og er 130 cm høje, er af norsk marmor, den ældste gråhvid med blå årer, de to andre flammegullighvide. Sider og låg er glatte og med pladelignende fremspring. Soklerne har kraftig hulkel med gennemløbende frise af kannelurer; herover er på langsidernes fremspring det af Wiedewelt så ofte anvendte ornament, guttæ (dråber). På kortsiderne er indfældet runde, hvide plader af italiensk marmor, på hovedgavlen med den afdødes sammenslyngede, glathugne initialer på ru bund, på fodgavlen det respektive slægtsvåben (fig. 60), alt i relief. Sarkofagerne nr. 2 og 3 har desuden øverst på kortsiderne indfældede egebladsguirlander af messing. Tilsvarende guirlander binder disse to sarkofager sammen, hvorved ægteparrets samhörighed også i døden demonstreres. Midt på den sydligste guirlande er graveret to lyrer, knyttet sammen med et bånd, et symbol på den gode harmoni mellem ægtefællerne.⁹¹ På den nordligste guirlande er med skriveskrift graveret et vers forfattet 1781 af Bolle Luxdorph:⁹²

Gud i Samling her paa Jorden
Lod os mange Aar opnaae,
Samlede i Englers Orden
Nu for Lammets Stoel vi staae.

Øverst på hver af de affasede sarkofaglåg ligger en hvid marmorkrans, bundet af forskellige planter, på nr. 1 af myrter og en rose, et symbol på kærligheden, på nr. 2 af cypres, kendt fra antike gravkranser, og på nr. 3 af egeløv, symbol på styrke, standhaftighed og borgerdyd.⁹³ Under kransen ligger en hvid, rektangulær skrifttavle, 115x88 cm, hvorpå personalia med versaler og romertal.

1) Dorothea Sophia Schack-Rathlouw, *25. juli 1757, gift 24. aug. 1774 med Clemens August

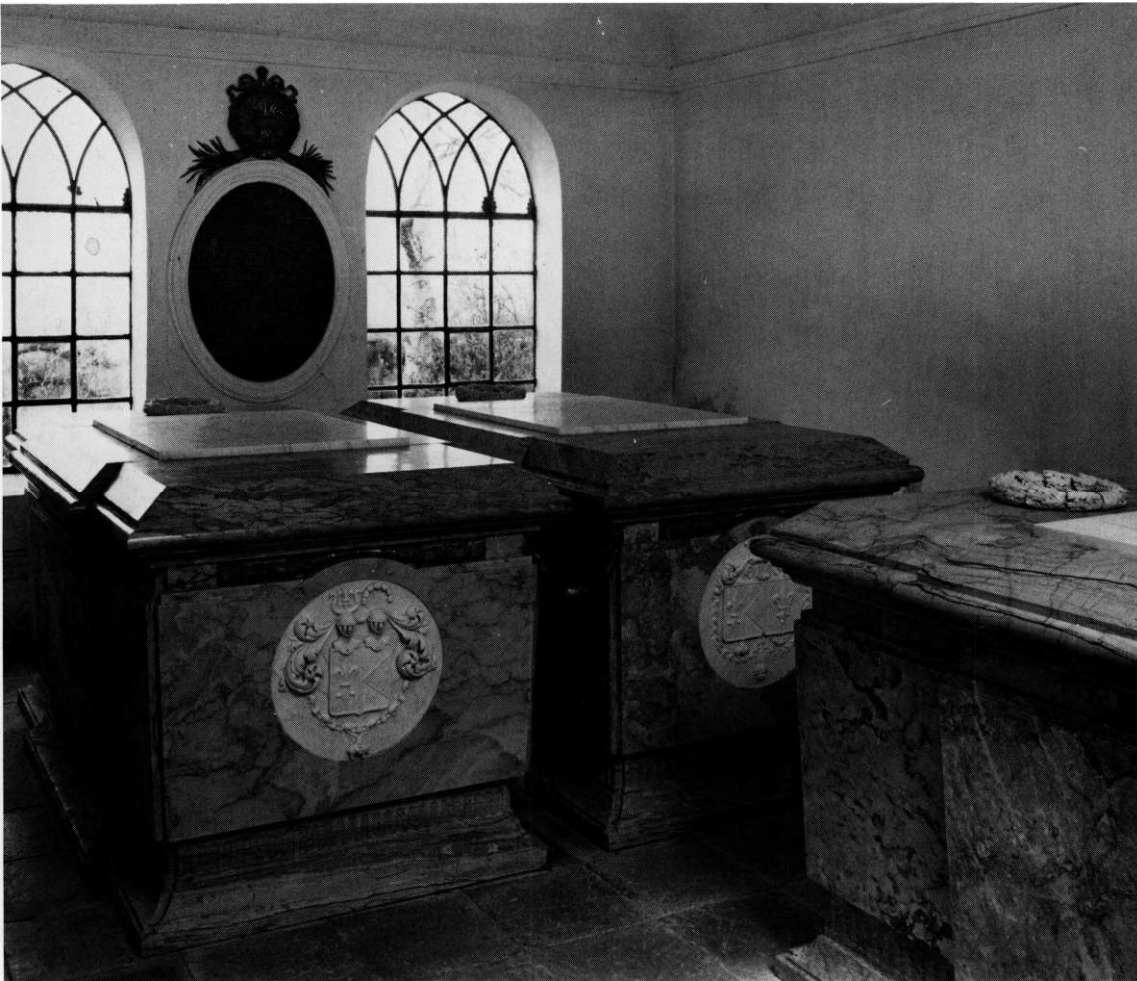

Fig. 61. Det Schack-Rathlouske gravkapel, set mod nordøst, med indskriftstavle 1783 og sarkofagerne nr. 3, 2 og 1, udført efter tegning af billedhuggeren Johannes Wiedewelt 1780 (s. 2787 ff.). NE fot. 1984. - *The Schack-Rathlou sepulchral chapel, looking north-east, with inscribed tablet 1783 and sarcophagi no.3, 2, and 1, made after a drawing by the sculptor Johannes Wiedewelt 1780.*

baron af Haxthausen, ridder af Dannebrog, generalmajor af infanteriet, kommandør af garden til fods og kammerherre, †14.jan. 1778. Herefter bibelcitater, »Hiobs. XIX, v. XXV. XXVI. XXVII. Jeg veed min Frelsers lever &c.« (dvs. etc(etera)). Sarkofagen anbragt lige inden for gitteret, ved østvæggen.

2) Øllegaard Charlotte Iuel, *5. okt. 1738, gift 5. nov. 1756 med Jochum(!) Otto Schack-Rathlou, †<20. maj 1798>. »Aabenb. Cap. XIV v. XIII: Salige ere de døde som ere hensovede i Herren &c.«. Sarkofagen anbragt østligst ved nordvæggen.

3) Jochum(!) Otto Schack-Rathlou til Rathlousdal og Gersdorffslund, ridder af elefanten, kg. maj.s statsminister, geheimeråd og kammerherre, *13.juli 1728, gift. 5. nov. 1756 med Øllegaard Charlotte Iuel, †<17. juni 1800>. »Ps. IV. v. IX. I Fred vil ieg legge mig at sove &c.«. Sarkofagen anbragt vestligst ved nordvæggen.

1958 blev de tre sarkofager istandsat af billedhugger C.J. Baumbach og nye inderkister udført.

†*Murede begravelser.* 1) Muligvis fra o. 1646. Indrettet for familien Akeleye til Dybvad (jfr. tepitaf nr. 1), under prædikestolen, dvs. i ski-

Fig. 62. Udsnit af smedjernsgitter, fra 1780'erne, til det Schack-Rathlouske gravkapel (s. 2788). NE fot. 1984. - *Section of wrought-iron lattice from the 1780's of the Schack-Rathlou sepulchral chapel.*

bets sydøstre hjørne.³⁹ Begravelsen er nævnt 1661² og omtales 1841 som værende i god stand,¹¹ 1846 ønskedes gulvet ovenover dog fornyet.²² Ved kirkens ombygning 1866 sløjfedes begravelsen, som da indeholdt et større antal uidentificerede kister, der nedsattes på kirkegården. I en af kisterne lå liget af en høj, kraftig mand, som havde en lang, groft afrevet lærredsstrimmel slynget flere gange om halsen, hvoraf de tilstedeværende sluttede, at han var blevet taget voldsomt af dage.⁸⁰

2) Formentlig o. 1673. Indrettet under koret af Laurits Brorson, forvalter på Åkær og ejer af Dybvad (jfr. tepitaf nr. 2), som 24. sept. 1673 fik kgl. stadfæstelse på et begravelsessted i kirken.⁹⁴ 1838 ønskedes begravelsen fyldt op, da den gav kulde i koret. 1840 anførte synet, at lemmen over begravelsen burde fornyes, og året efter meldes begravelsen i god stand.¹¹ Ved kirkens ombygning 1866 sløjfedes begravelsen, som da indeholdt et større antal kister.⁹⁵

En *†trætavle* over frk. Lasson fra Åkær,⁹⁶ som led af alle tænkelige legemsfejl, blev fundet, da de murede begravelser nr. 1 og 2 sløjfedes.⁸⁰

3) O. 1696. Muret under »sakristiet«, dvs. apsiden, med plads til to kister, for Mads Nielsen til Dybvad og hustru, jfr. gravsten nr. *4. Sløjfet 1866 (jfr. s. 2777).

KILDER OG HENVISNINGER

LA Vib. Godsarkiver: Rathlousdal og Gersdorffslund. Skøder og adkomstdok. 1631-1833 (G 332.1). - *Forsk. sager 1741-1912* (G 332.31). - *LA Vib. Præstearkiv:* Gosmer-Halling div. dok. 1776, 1792-1836 (C382.27). - Synsprotokol for Gosmer kirke 1862-1924 (C382.25). - Se i øvrigt fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Århus amt i almindelighed s. 37-39 samt forkortelser s. 42-44 og s. 1650-51.

NM 2. afd.: Håndskrift: F.Uldall: Om de danske Landsbykirker II, 1879 og 1893, s. 129-131. - *Indberetninger ved Chr. Axel Jensen 1911* (noter om inventar), Erik Moltke og Vibeke Michelsen 1948 (romansk gravsten), Lucien Hecklen 1965 (altertavle og prædikestol), Hugo Johannsen og Kjeld de Fine Licht 1966 (gravsten), N. J. Termansen 1969 (due på fontehimmel), Mogens Larsen 1972 (altertavlemaleri), Knud Holm 1974 (begravelse i tårnkapellet), Nora Fenneberg 1975 (altertavlemaleri), Vibeke Michelsen og Jens-Jørgen Frimand 1982ff. (inventar og gravminder). - Udskrifter af de gennemgåede arkivalier findes i NM 2. afd. - *Beskrivelse af kirkegård og bygning ved Kjeld de Fine Licht*, inventar og gravminder ved Vibeke Michelsen under medvirken af Jens-Jørgen Frimand, orgel ved Ole Olesen. Redaktion afsluttet 1986.

Notebøger. NM2. afd.: S. Abildgaard IX, 1771, s. 52.

Tegninger og opmålinger. NM2. afd.: Sarkofager ved Joh. Wiedewelt 1780. - Dåbsfad ved N. Blicher 1821. - Opmåling og forslag til »istandsættelse«, plan, snit, opstalter og enkeltheder ved V. Tvede 1863, samt kopier af nogle af tegningerne, tilgået museet fra Uldalls saml. - Apsis ved F. Uldall u. år. - Portaler ved J. Magnus Petersen 1887. - Bygning og portaler ved A. Fussing 1895. - Forslag 1941-75, plan og forskellige enkeltheder ved H. P. Nielsen og H. P. Holm Nielsen. - Plan og tværnsnit ved Karen Vium Jensen og Preben Skaarup 1972.

Litteratur: A. Thiset: Birag til Gosmer Sogns Fortidshistorie. HistT. 5. rk. V, 1885, 672-91; E. Haugsted: Joachim Otto Schack-Rathlou. ÅrbÅrh-St. XLII, 1949, 106-30; MeddÅst. V, 1967, 55-58 og VI, 1968, 79-84 (restaureringen i 1960'erne); XII, 1974, 50 (tegninger fra H. P. Nielsen overført til Kgl. bygningsinsp., Århus).

Fig. 63. Låseplade fra smedjerngitteret fra 1780'erne til det Rathlouske gravkapel, jfr. fig. 62 (s. 2788). NE fot. 1984. - *Striker plate from wrought-iron lattice from the 1780's of the Rathlous sepulchral chapel.*

- 1 RA.DaKanc. Henlagte sager 1651-60 (B162).
- 2 LAVib. Århus bispearkiv. Hads herredsbog 1661 (C 3. 1082).
- 3 Kronens Skøder II, 424, jfr. H. Friis-Petersen og A. Blichfeldt-Petersen: Ejer af Dybvad i Hads Herred, Landkommissær Laurits Brorson og hans Efter-slægt i 3 Generationer. ÅrbÅrhSt. XXXIX, 1946, 36-79.
- 4 LAVib. Landstingets skøde- og panteprotokol 1692-93, fol. 366 og 1693-94, fol. 151 (B 24. 656 og 658).
- 5 Skødet ligger i LAVib. Rathlousdals godsarkiv. Skøder og adkomstdokumenter 1631-1833 (G332.1). Desuden stamhusets jordebog 1752 (G 332.4).
- 6 Gosmer kirke var blandt dem, hvorom der i slutningen af 1730'erne opstod trætte med kongen, jfr. Randlev, note 7 (s. 2488) og HofmFund. III, 199.
- 7 DaRigBr. 3. rk. II, 147, jfr. Thiset 1885.
- 8 RA.DaKanc. Seks års kirkergsk. ... 1620 (B 184e).
- 9 LAVib. Synsprotokol 1862ff.
- 10 I fundatsen, der skulle sikre hospitalets drift, var bl.a. også betænkt vedligeholdelsen af gravkapellet i tårnrummet (jfr. indskriftstavle på hospitalsbygningens vestgavl samt HofmFund. II, 337 og DaAtl. IV, 246). Det yngre Schack-Rathlouske kapel sikre-

des ved fundats af 13. juli 1790 (Fogtmans Reskripter 1789-90, s. 435). Hospitalets ombygning m.v. fremgår af LAVib. Gosmer hospitals protokol (C652. Al) og Rathlousdals godsarkiv. Forskellige sager 1741-1912, jfr. O. Norn i ÅrbÅrhSt. XXXVII, 1944, 94-104.

11 LAVib. Århus amts søndre provsti. Synsprot. 1817-54 (C 30.1-2).

12 Niels Abrahamsen: Romanske kirkers orientering og den magnetiske misvisning i 1100-tallet i Danmark. Geoskrifter XXIII, Århus 1985, 56, angiver afvigelsen til 4,9°.

13 Jfr. Mogens Koch i Arkitekten LXV, 1963, s. 207.

14 Mackeprang: Granitportaler, s. 304, jfr. F. Uldall i ÅrbOldkHist, 1896, s. 224-25.

15 Mackeprang: Granitportaler, s. 19-20.

16 Samme, s. 183, der sammenstiller billedet med nordtympanon i Todbjerg.

17 Enkeltvis er dragten og fletningerne (jfr. font i Freudenstadt (H. Schade: Dämonen und Monstren. Regensburg 1962, fig. 12)) ikke sikre indicier; ligeledes kunne personens bryster, der synes at krydse hinanden, være løvernes tunger. For en samlet betragtning forekommer figures bestemmelse som kvinde dog ikke ubegrundet. Jfr. O. Norn: Jydsk

Granit, 1968, s. 40; V. Smed: Stenmestre i Hads og Ning herreders kirker. Odder 1970; S. Nancke-Krogh i Den iconografiske post 1974, nr. 3, s. 3-12; P. Pedersen i Romanske stenarbejder I, 1981, s. 86.

18 Jfr. oversigtsværker som G. Schiller: Ikonographie der Christlichen Kunst Iff., Gietersloh 1966ff.

19 Jfr. F. Carlsson: Mater Ecclesia - et tolkningsforsøg af døbefonten i V. Egede kirke. KirkehistSaml. 1970, s. 1-7. DK Præstø, s. 595.

20 Mackeprang: Granitportaler, s. 158-59.

21 LAVib. Århus bispearkiv. Kirkesyn 1700ff. (C 3. 1166 ff.).

22 LAVib. Hads-Ning herreders provsti 1840f. Synsprotokol 1842-1908 (C 31.1-4).

²³Jfr. C.Elling i Festskrift til Aage Friis, 1940, s. 131. Adskillige jyske bygmestre kunne udtrykke sig i et formsprog svarende til våbenhusspirets, se f.eks. N.J. Israelsen: Nicolaus Hinrich Rieman, 1965, og Johan Gottfried Hodrich, 1975; begge udgivet af Foreningen til gamle bygningers bevaring. 24 Noterne 10 og 22.

25 Undersøgelse ved H.P.Nielsen 1958 i NM2's arkiv.

26 RA. Cultusministeriets 1. dep. 1854. F38, brev af 1.okt. 1853 fra Viggo von Holstein-Rathlou samt T. Rugholm i brev 1958 til NM 2 (Indgår i journ.nr. 280/57) med henvisning til indførsel af 23. okt. 1853 i provstiets kopibog.

27 K. Bønnelycke: Hads Herred før og nu. Århus 1873-76, s. 367 og Fra Norsminde Fjord til Uldrup Bakker. Ny udg. Odder 1977, s.68f.

- 28Jfr. Trap: Danmark. Speciel del II, 1859, s. 626.
 29 KancBrevb. 12. januar 1619 og 27. juni 1622.
 30 RA DaKanc. Koncepter og indlæg til sjællandske reg. 1701, nr. 73, samt note 21.
 31 LAVib. Århus bispearkiv. Hads hrd. Provstiet Alrø, Gosmer-Halling 1604-1845 (C3.578).
 32 LAVib. Rathlousdal godsarkiv. Forskellige sager 1741-1912.
 33Jfr. K. Kryger: Restaureringen af romanske kirker i Danmark fra 1843 til ca. 1900. Prisopgave ved Københavns universitet 1977, s. 47.
 34 På indersiden er ved restaureringen 1966-67 konstateret en skalmur af en hel stens tykkelse.
 35Jfr. F. Uldall i ArbOldkHist. 1894, s. 240.
 36 I det nuværende tagværk indgår bjælker, der er strøget med grå og rød farve og sandsynligvis hidrører fra det ældre, ovenfor nævnte loft.
 37 Forslag i brev af 26. juni 1965, i NM.s arkiv.
 38 Farvegivningen ændredes i forhold til det oprindelige forslag, hvorefter bænken skulle have været blå, apsisvæggen cinnoberrød og loftet i koret cadmiumgult. C. F. Møller 8. dec. 1966, i NM.s korr. arkiv.
 39 DaAtl. IV, 246.
 40 Citat fra beskrivelse i NM 2. s fundprotokol, muligvis da formuleret på grundlag af kendskabet til ovennævnte citat i DaAtl.
 41 Den måler 17x6,2-7x1,2-1,6 cm.
 42 Hørstof, med ægkant, lærredsvævet (ca. 21x18 tråde pr. cm, z/z), indigofarvet. Stoffet venligst undersøgt og bestemt af tekstilkonservator Else Østergaard, NM.
 43 Indskriften venligst korrigeret af dr. phil. Tue Gad.
 44 Herpå er løst indridset et kryds og herover et lille kors.
 45Jfr. Niels-Knud Liebgott: Hellige mænd og kvinder, 1981, s. 194f. Se i øvrigt Jens Vellev: Altre og alterindvielser - særligt i Odense stift, i Fynske Minder 1975, s. 23ff. - Jfr. Karl Künstle: Ikonographie der Heiligen, Freiburg im Breslau 1926, s. 549: S. Theobald (helgendag 30. juni el. 1. juli) var født i Provins i Champagne og levede i Luxemburg og Italien. Thann-kirken ejede en relikvie af denne helgen.
 46 LAVib. Århus bispearkiv. Hads herredsbog 1687 (C 3.1104).
 47 Kopi efter kobberstik af Ægidius Sadeler efter maleri af Hans van Aachen (jfr. E. Moltke, i ArbOldkHist. 1955, s. 108f.) se i øvrigt Trige altertavlemaleri (DK Århus amt s. 1715).
 48 Ifølge Bønnelycke (note 27), s.367f.: »al Maling af Altertavle og Prædikestol afvadsket med en dertil beredt Sæbelud, hvorefter hvert Stykke tørredes og Egetræets naturlige Farve ferniseredes og forsvoldtes «
 49 Thyge J. Søegaard: Tilstande i Jylland under og efter Krigen 1657-60, i HistTidskr. 8 rk. III, 138 f.
 50 Fik borgerskab 1787, t1813.
 51 Oplyst af sognepræsten.
 52Jfr. plan ved arkitekt Tvede.
 53 Begge disse fade har som hovedmotiv Syndefaldet.
 54 Model nr. 1 fra gørtlerfirmaet Erstad-Pedersen, Århus, der venligst har oplyst herom.
 55 C.A.Jensen: Snedkere, s. 87 og Helge Jacobsen, Østjydske Barok, Odde 1974. - Sml. fontehimmel, fra 1636, i Kolding kirke.
 56 Bughullet nu tillukket.
 57 Samtidig tilføjedes manglende dele som f.eks. topspir.
 58 Zachariasen: Orgelfortegnelse.
 59 Niels Friis: J. A. Ohrt, vestkystens orgelbygger. Orglet 1973, 1, s. 12-17. Orglets transport til kirken forsinkedes af krigsbegivenhederne (note 22).
 60 Spillebordet havde fem udtræk, hvoraf det ene muligvis kan have stået i forbindelse med et signal til bælgræderen. Fot. i NM 2.
 61 Måske overført til Hvilsted (s. 2608f.), der i 1960'erne fik tre niarmede kroner, der tilsyneladende svarer til den krone, der ses på et fot. fra 1965 af Gosmer-interiøret. De to andre i Hvilsted måske kopier heraf?
 62Jfr. ældre fot. i NM 2.
 63Jfr. Bønnelycke (note 27).
 64 HofmFund. III, 210f.
 65 Uldall: Kirkeklokker, s. 133.
 66 Muligvis 1912 da den ønskedes fastgjort (note 9).
 67 RA. 108 A. Rgsk. ældre end 1559. Nr.21. Liste over indkrævede klokker 1528/29.
 68 Thiset: Stamtavler I, 1887, s. 12. 1654 fik E. G. A. brev på gården Højby i Gosmer sogn (jfr. note 80, s. 678ff.).
 69 Søren Abildgaard nævner 1771 epitafiet »uden inscription«.
 70Jfr. Chr. Heilskov i JySaml. 4. rk. II, 299.
 71 Mads Nielsen Rosenlund var kongens foged på Åkær og ejer af Dybvad, se JySaml. 4. rk. II, 279f. hvorfra indskriften er suppleret. Jfr. i øvrigt Anne Marie Skovfoged: Sten- og billedhuggerarbejder i Rathlousdals have, Århus 1982, s. 25ff., med henvisninger.
 72 Bønnelycke (note 27, s. 365).
 73JySaml. 4. rk. II, 280 og A. M. Skovfoged, s. 38.
 74 DaAtl. IV, 246 nævner »en åben begravelse indrettet af Gregorius Rathlou«.
 75 HofmFund. III, 211.
 76 Ordenen stiftet af dronning Sophie Magdalene 7. aug. 1732 på 11 årsdagen for hendes bryllup med Christian VI. - For hjælp ved tydingen af ordens-tegnet takkes kgl. ordenshistoriograf Tage Kaarsted, Ordenskapitlet, og arkivar Nils G. Bartholdy, Rigs-

Fig. 64. Smedestempel »HLP« på smedjernsgitter 1759; jfr. fig. 44 (s. 2781). NE fot. 1982. - *Smith's stamp »HLP« on the wrought-iron lattice 1759 (cf. fig. 44).*

arkivet. Se i øvrigt sidstnævnte: Kongelige Ordener (katalog fra udstilling afholdt på Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg 22. aug.-26. okt. 1980), s. 50.

77 Arbejdet udførtes af billedhugger E. Clemmensen, stenhuggermester A. Christoffersen og kirkemaler L.V.Jacobsen (Aarhus Stiftstidende 20. dec. 1968).

78 DK.Kbh. amt, s. 1905ff.

79 HofmFund. III, 205 f.

80 A. Thiset: Bidrag til Gosmer Sogns Fortidshistorie, i HistT. 5. rk. V, 688ff.

81Jfr. Thiset: Stamtavler VIII, 1914, s. 11. - Kistepladen angiver tydeligt fødselsdatoen 30.jan. og ikke 30. juni som hos Hofman (note 79).

82 Ved den ovenfor omtalte istandsættelse af kisterne o. 1853 skulle inderkisten have vist sig at være sprængt ved ligets hoved; ligeledes fandtes liget liggende i en akavet stilling. Disse forhold har givet anledning til forskellige uholdbare historier uoverensstemmende med afdødes data ifølge kistepladen.

83 De her nævnte personalia er hentet fra HofmFund. III, 206, der formodentlig bringer en (forkortet) gengivelse af kistepladens indskrift, ligesom det er tilfældet med de øvrige indskrifter. Jfr. Hist. meddelelser om præsterne ... i Aarhus Stift I-IV. Kgl. Bibi. NKS 1194 4° samt note 84.

84 Thiset: Stamtavler VIII, 1914, s. 11.

85 På fig. 50 er våbenpladerne skønmæssigt placeret på kisten.

86 Vedr. den økonomiske baggrund for vedligeholdelsen af kapellet, se note 10 (1790) og LAVib. Fruering-Vitved præstearkiv. Div. Dok. 1752-1935 (C 386.25).

87 Thomas Kingo. Samlede Skrifter, udg. af Hans Brix m.fl., IV, 1975, s. 515, salme nr. 241.

88 Karin Kryger: Allegori og Borgerdyd, 1985, s. 317. Påskriften på tegningen: »Efter denne af mig approberet Tegning forferdiges de 3 Marmor-Kister, om hvilke jeg har sluttet accord med Hr. Professor Wiedewelt under Dags Dato. Kiøbenhavn d. 24. Decbr. 1780. Schack Rathlou«.

89 1783 lod forældrene ligeledes opsætte en obelisk over datteren i haven til Rathlousdal, også udført af Wiedewelt (jfr. note 88, s. 317).

90 Kgl. Bibi. NKS 1396 n. Nachricht wegen der Familie des Sgr. Professoris Wiedewelt ... und seine Arbeiten, s. 49.

91 Note 88, s. 144f. med fig. 132.

92 HistTidskr. 6. rk. IV, 4, noten; jfr. ÅrbÅrhSt. 1949, s. 129, note 2.

93 Note 88, s. 317, 138 og 140.

94 Personalhist. Tidskr. 6. rk. V, 156.

95 Note 80; Akeleyes og Brorsons begravelser indeholdt tilsammen 24 kister.

96 Om Bendix Lassens efterkommere, se A. Eriksen: Bidrag til Hads Herreds Historie, Odde 1928, s. 57 ff.

SUMMARY

The church of Gosmer belongs to a group of rural churches of some size and is furthermore the biggest in the county. In the 1860s it was extensively restored with the result that nearly all the walls have been renewed. In its main features the present building corresponds to the earlier one, the original parts of which were the chancel with an apse and the nave. A number of details have been preserved, the interest being centred on the architectonic decoration of the apse and the two portals on the south side

of the church. Both have a tympanum embellished by reliefs. Christ's Descent from the Cross is shown on the chancel portal while the portrayal on the south portal of the nave most likely shows Ecclesia.

At some time in the 15th century vaulting was included in the chancel but this was removed 1866-67. In the same Late Medieval period a tower was added at the west end of the nave and a porch built in front of the south door. The patrons of the church, the owner of

the local manors Rathlousdal and Gersdorffslund, later changed the bottom storey of the tower into a sepulchral chapel and c. 1780 constructed a wing to the north of the nave as a further sepulchral chapel. The earlier porch was also remodelled.

The trends, the aim of which was to restore earlier and altered monuments to their original state, reached Denmark in the middle of the 19th century and Gosmer church was among the first village churches to undergo a radical restoration. The work took place 1862-67 and was directed by the architect Vilhelm Tvede.

This restoration, however, did not affect to any great extent the church furniture of an earlier date, that is the Romanesque baptismal font and the three richly carved items, the altarpiece and pulpit from 1637 and the font canopy, with a mobile Dove of the Holy Spirit, from c. 1650, all most likely made in Peder Jensen Kolding's workshop. During the restoration remains of a Late Medieval tomb of a saint with relics were

discovered in the Communion table which according to an inscription on paper belonged to St. Theobald. During the radical restoration in 1966 attempts were made to make good the emptiness of the large space partly by rearrangement of the pulpit and font and partly by the choice of colours.

The earlier mentioned sepulchral chapels of the church's patrons house rich sepulchral monuments. A large sepulchral tablet on the portal, from c. 1759, indicates the entrance to the Rathlou sepulchral chapel in the tower room, where there are two sandstone and marble sarcophagi from 1753 as well as seven wooden coffins with their coffin plates, mainly from the latter half of the 18th century. In the Schack-Rathlou sepulchral chapel on the north side of the church are three large marble sarcophagi made after a drawing, 1780, by the sculptor Johannes Wiedewelt for the Prime Minister Ioachim Otto Schack-Rathlou, his wife and daughter.

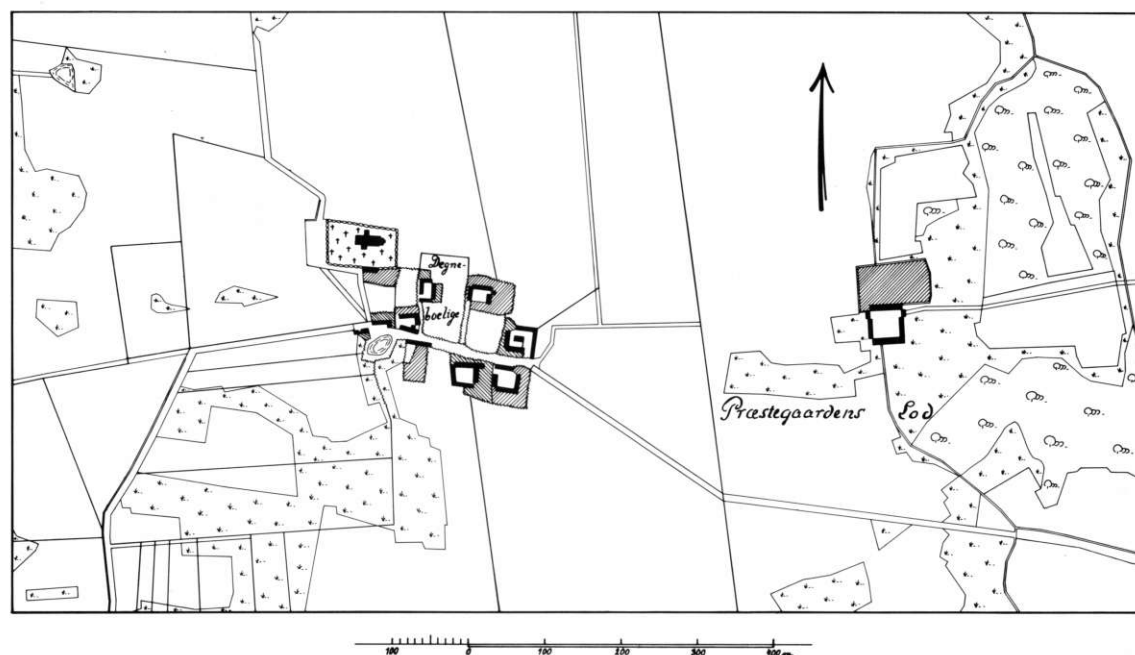

Fig. 65. Gosmer 1:10000. Opmålt år 1800 af Ernst Wesenberg. - Map of the village.